

[ג'ש"צ-ג'שצ"ב. ג' שנים מקוטעות שמלך כורש. ועין ג'שפ"ט-ג'תי"ב א וב].
[ג'ש"צ-ג'תי"ח. לאחר המאמר: "ג'ב שנה לאחר חרבן הבית עשו ישראל במלכות כשדים ונפקדו ועלו" מונה ס"ע כט: ג' של כורש וי"ד של אחשורוש וב' של דריוש, ובשנת ב' לדריוש נבנה הבית (שהרי עם סוף שנת א' לדריוש מלאו ע' שנה לחרבות ירושלים), שכן זכריה א' יב העומד בשנת ב' לדריוש אומר: "עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים וכו' אשר זעמתה זה שבעים שנה".]

הערה. חשבוננו של ס"ע פה הוא החשבון הרשמי, שלפיו השנה שבה קרה המאורע (ואפילו בחדשים האחרונים של השנה, כמו חרבן הבית הראשון, עלית ורובכל והחרובן השני) היא שנה א' לאותו מאורע. לפי זה שנה א' לחרבן הראשון היא ג'של"ח, וי"ח השנים עד הפקידה הן ג'שליח-ג'שפ"ט, וי"ח השנים למן הפקידה ועד חרוש בנין הבית הן ג'שיצ-ג'תי"ז. משום זה מונה ס"ע ג' לכורש, ולשוא הסיק הנריא גם מכאן, שכורש מלך ד' שנים מקוטעות (עין ג'שפ"ט-ג'תי"ב א), משום שעלית ורובכל היתה בסוף שנה א' לכורש, ובכל זאת מונה לו ס"ע עוד ג' שנים; ובמקום "שנים לדריוש" מניה הנר"א, אחת לדריוש, שלא יעלה החשבון לעי"א שנה, אבל אין הנהה זו מוכרחה, כי ס"ע תופס את לשון הכתוב וכוונתו כדורה בהוספה "ובשנת ב' לדריוש נבנה הבית", כמו שפרשנו. [ג'שצ"א]. "מיום אחד לחדש השביעי (תשרי) החלו להעלות עלות והיכל ה' לא יסד". עזרא ג' ו.

[...]. התאסף כל העם מן הערים כאיש אחד בירושלים;

[...]. עשית חג הסוכות ככתוב;

[...]. נתנית כסף ומפלת לצדונים

ולצורים להביא עצי ארזים מן הלבנון

א"י ים יפו;

ג' מירושלים, וששבצר [רשי: אמרו רבותינו הוא ששבצר הוא דניאל] הנשיא ליהודה העלם עם העלות הגולה מבבל לירושלים. עזרא א'. רשימת כל המשפחות משבי הגולה שהגלה ג'ב לבבל אשר שבו עם זרובבל, ישוע וכו' לירושלים ויהודה איש דעירו. כל הקהל כאחד 42,360 וכו'. עזרא ב'. הרשימה נשנתה בשנויים מועטים גם בנחמיה ז', ושם מפורש, כי היא לקוחה מפה. המספר הכולל אחד הוא פה ושם, אבל חבור המספרים בעזרא עולה 29,818 ובנחמיה 31,089 [ס"ע כט: ובפרט אינן אלא 30,360, ושנים עשר אלף היכן הם? אלא אלה שעלו משאר השבטים]. עד סוף השנה כבר נמצאו כל שבי הגולה בעריהם וישוע בן יוצדק וזרובבל בָּנוּ את המזבח להעלות עליו עולות. עזרא ג' א-ו.

[שהש"ר ה' ד: לאחר שהוציא כורש את פקודתו יצא לטייל במדינה וראה המדינה שוממת, אמר: מה טיבה של מדינה זו שוממת? איכן הם הזהבים? איכן הם הכספים? אמרו לו: והאם לא אתה גזרת, כי כל היהודים יעלו ויבנו את בית המקדש? באותה שעה גזר ואמר: מי שעבר את הפרת עבר, מי שלא עבר לא יעבור. דניאל וסיעתו וחבורתו עלו באותה שעה, עזרא וסיעתו וחבורתו לא עלו באותה שעה, שהיה עזרא צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה, וברוך אדם גדול וישיש היה, ואפילו בגלקטיקא לא היה יכול להטען; ואלו עלה עזרא באותה שעה היה (מקום) לשטן לקטרג, ולומר: מוטב שימשש עזרא בכהונה גדולה מאשר יהושע בן יהוצדק, ויהושע היה כהן גדול בן כהן גדול אבל עזרא אעפ"י שהיה צדיק לא היה ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו. קשה היא שלשלת יוחסין לפני הקב"ה להעקר ממקומה, ועין מגלה סוף טז].

הערה. לפי פרוש רש"י מכוונות המלים "ובימי ארתחששתא" או לכורש מלך פרס (ואם כן ש"ך ערך זה לשנה ג'שצ"א או שצ"ב) או לדריוש שנקרא גם הוא ארתחששתא (ואם כן זמן המאורע הוא ג'ת"ו, וזה מתאים לסדר הכתובים, וזו היא כפי הנראה גם כונת תנ"י וישב ב"כ השומרונים כסלו מלאכת בית ה' ב' שנים). ולפי מה שכתוב בערך ג'שפ"ט—ג'ת"יב סמן ד' ובערך ג'שצ"ג נבואת דניאל י"א בשם רש"י והגרי"א תהיה פה הכונה לארתחששתא שמלך ו' חרשים לפני אחשורוש, ואם כן מקומו של ערך זה הוא לפני הערך הקודם. ועין רש"י חגי א' א שמונה לבטול בגין המקדש ג' שנות כורש, אם כי בנייתו התחילה רק בשנת ב' לכורש (עו"ג ח).

[ג'שצ"ג—ג'ת"ו. י"ד שנות מלכותו

של אחשורוש. ועין ג'ת"ו].

[ג'שצ"ה]. ג' למלכות אחשורוש.

„בשנת שלש למלכו“ [אסת"ר א : ג' למלאכת

הכסא (עין ב'קמ"ח—ב'קס"ד מלכת שבא)

או ג' לבטול מלאכת בית המקדש (עין

ג'שצ"ג); כיון שגמר (מלאכת הכסא

או) ג' שנים לבטול מלאכת בית המקדש

עשה משתה. עשה ג' שנים בלא כתר

ובלא כסא (ועין ב'קמ"ח—ב'קס"ד: מלכת

שבא); והמתין ד' שנים עד שמצא אשה

הוגנת לו]. עשה משתה לכל שריו

ועבדיו חיל פרס ומדי ימים רבים שמונים

ומאת יום [שם ב : שהיו של צער, לפיכך

נחשבו רבים]. ואחר כן משתה שבעת

ימים [שם : לפי רב חוץ מק"פ ולפי

שמואל עם ק"פ הימים] לכל העם

הנמצאים בשושן הבריה. ויין מלכות

רב כיד המלך [מגלה יב : כל אחד ואחד

השקהו יין שגדל הימנו בשנים. י"ש

אסתר תתרחם : אומרים לאדם: בן כמה שנים

אתה? אומר להן בן מ', היה משקה

אותו יין בן ג' שנה]. גם ושתי [מגלה י :

בת (י"ש אסתר תתרחם"ט : בלשאצר) בנו של

נבוכדנאצר] עשתה משתה נשים. [לפי

מגלה יא : אחשורוש אמר ללבו: בלשאצר,

שחשב זמן גאולת ישראל ע' שנה ממלכות

נבוכדנאצר, טעה בחשבון (עין ג'שפ"ט).

[—]. בשנה השנית לבואם אל בית האלהים לירושלים. בחדש השני (איר). התחלת בנין בית ה' בנצוח זרובבל בן שאלתיאל וישוע בן יוצדק ושאר אחיהם הכהנים והלויים, כהלל ובחודות לה: ולקול תרועת שמחה ולקול בכי העם. עזרא ג.

[—]. צרי יהודה ובנימין (יושבי

שמרון שהושיבם שם אסר חדון מלך

אשור. בן סנחריב, אחר חרבן מלכות

ישראל; יסע' ל"ז לה: מ"ב י"ז כד : עין ג'ר"ה)

דרשו לשתפם בכנין הבית; זרובבל וישוע

ושאר ראשי האבות דחו אותם, ומאז

החלו השונאים להפריע את בנין הבית

כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות

דריוש מלך פרס (ג'ת"ח). עזרא ד' א—ה.

[ג'שצ"ב]. „בשנת שלש לכרש מלך

פרס דבר נגלה לדניאל אשר נקרא שמו

בלטשאצר ואמת הדבר וצבא גדול ובין

את הדבר ובינה לו במראה. דניאל י' א.

ועין ג'ת"ח נבואות דניאל י—י"ב.

[ג'שצ"ג. א' לאחשורוש]. הוא

אחשורוש המולך [מגלה יא : שמלך מעצמו;

ולפי י"ש אסתר תתרחם : היה בנו של

דריוש המדי; אסת"ר א : הוא ארתחששתא]

מהדו ועד כוש. אסתר א' א. „ובמלכות

אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו (צרי

יהודה ובנימין) שטנה על יושבי יהודה

וירושלים. עזרא ד' ו.

[—או ג'ת"ז]. „ובימי ארתחששתא“ (עין

הערה) כתבו יושבי שמרון כתב־שטנה,

שהיהודים שעלו מבבל מתפונים להתבצר

בירושלים ולמרוד בו, ולכן דרשו שלא

להרשות את בנין העיר והחומות.

כתשובה על כתב השטנה הזה באו

שליחים מהירים מאת המלך ארתחששתא

והפסיקו בכח הזרוע את בנין העיר,

ועבודת בנין המקדש היתה בטלה עד

שנה ב' למלכות דריוש מלך פרס (ג'ת"ח).

איש יהודי [מגילה יב: משבט יהודה] מרדכי
 בן יאיר בן שמעי בן קיש איש ימיני
 [כנ"ל: משבט בנימין; אביו מבנימין, מזרע
 שמעי בן גרא (ש"ב ט"ו ה—יג, י"ט יז—כד;
 מ"א ב' ח טלו—מו), ואמו מיהודה; ולפי דעה
 אחרת נקרא, יהודי] לא על שם שהיה
 משבט יהודה אלא שכל הכופר בעבודת
 אלילים נקרא יהודי. לפי מגילה טו הוא
 אותו מרדכי הנזכר בעזרא ב' ב ונח' ד' ז,
 והוא היה מעולי בבל עם זרובבל.
 מגולי ירושלים בימי יכניה, והוא היה
 אומן את הדסה [ב"ר ל"ט כ, לפי הגירסה
 הנכונה שבי"ש אסתר' חחרנג: לפי דעות שונות
 היתה בת מ' או בת פ' או בת ע"ד (כמנין
 הדסה) או בת ע"ה שנה], היא אסתר
 [מגילה יג: אומות העולם היו קורין אותה
 על שם אסתר; הוא כוכב נוגה] בת
 דודו, אסתר א' ב' ז, [ס"ע כט: כל ארבע
 שנים היתה אסתר מוטמנת בשושן הבריה.
 ולפי דעתי יש להגיה: שלש שנים, שהרי
 היא לוקחה לבית המלך בשנת ז' למלכותו
 (שם טו) לאחר היות לה כדת הנשים
 י"ב חודש (שם יב). וכך סדרתי את הערכים
 הסמוכים].

[גישצ"ח]. ו' לאחשורוש. טבת (מוכח
 מן הערך הסמוך). אסתר לקחה אל בית
 המלך אל יד הגי שומר הנשים שהבהיל
 את תמרקיה וכו'. ונתן לה ז' נערות
 [מגילה יג: היתה מונה בהן ימי שבת].
 לפי צווי מרדכי לא הגידה את עמח
 ואת מולדתה;

[גישצ"ט]. ז' לאחשורוש. בחדש
 העשירי הוא חדש טבת [מגילה שם: ירח
 שנהנה גוף מן הגוף; רש"י: מפני הצנייה,
 שהיו מתכוונים מן השמים לחבבה על
 בעלה]. לאחר היות לאסתר כדת הנשים
 ימי מרוקיהן י"ב חדש, ו' חדשים בשמן
 המור וז' חדשים בבשמים ובתמרוקי
 הנשים, לקחה אסתר אל המלך אחשורוש
 והוא המליכה תחת ושתי [אסתר' א:

אני לא אטעה, ע' שנה יש לחשוב
 מגלות בבל, היינו מגלות יהויכין שהיתה
 בשנת ח' לנ"ג, ומאז מלך נ"ג עוד ל"ז
 שנה, אויל מרודך כ"ג, בלשאצר ג',
 דריוש וכורש ה', ושל אחשורוש כבר
 עברו ב' שנים, ומכיון שלא נגאלו הרי
 לא יגאלו עוד, ולכן הוציא את כלי
 בית המקדש שנשארו עוד ברשותו
 והשתמש בהן. וטעה שתי טעויות:
 ראשית במנין שנות המלכים, ששנה
 אחת היתה משתפה לנ"ג ואויל מרודך;
 שנת מלכות דריוש המדי נבלעת בשנות
 מלכותם של בלשאצר וכורש, ודריוש
 וכורש ביחד לא מלכו אלא ג'
 שנים שלמות, הרי שבשנת ג' לאחשורוש
 לא מלאו מגלת יויכין אלא ס"ז שנה,
 ושנית, שע' שנה לגאולת ישראל יש
 לאשוב, "לחרבות ירושלים", היינו מגלות
 צדקיהו ושרפת הבית, ובתחלת שנת
 ג' לאחשורוש לא מלאו אלא נ"ז שנה].
 ביום השביעי [שם יב: שבת היה] כטוב
 לב המלך בין גזר להביא את ושתי
 המלכה לפני המלך להראות העמים
 והשרים את יפיה [שם: ושתי הרשעה
 היתה מביאה בנות ישראל ומפשיטתן
 ערומות ועושה בהן מלאכה בשבת; כשם
 שעשתה כך נגזר עליה]. ושתי מאנה
 לבוא, והמלך שאל את החכמים, "יודעי
 העתים" מה דינה [לפי מגילה יב ואסתר' ד:
 יודעי העתים' זה שבט יששכר לפי
 הכתוב (דה"א י"ב לב), ומבני יששכר יודעי
 בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל];
 רבנן שיודעים לעבר שנים ולקבוע
 חדשים, אבל הם ידעו להשתמש מתשובה]
 ולפי עצת ז' שרי מדי ופרס נגזר דחת
 את מלכותה לרעותה הטובה ממנה. לאחר
 ששככה חמת המלך, יעצוהו משרתיו
 לבקש נערות בתולות טובות מראה להמליך
 תחת ושתי את הנערה אשר תיטב בעיני
 המלך, ובימים ההם היה בשושן הבריה

ועין אסתר^א. מדוע לא עלה לו הגורל על שום יום מימי השבוע ועל שום חדש חוץ מאדר^ב. השטין המן על היהודים: „ודתיהם שנות מכל עם ואת דתי המלך אינם עושים” [מגלה יג: שמוציאים כל השנה בשה"י פה"י רש"י: שבת היום, פסח היום, ואנו אסורים במלאכה. י"ש: המן טען: הם מכניסים פחת בממונו של עולם; פעם לז' ימים שבת, פעם לל' יום חדש, בניסן פסח, בסיון עצרת, בתשרי ראש השנה ויום כפור וחג. אמר לו הקב"ה: חייך שתדע לחשוב עוד שני ימים שאתן להם שמחה במפלתך]. דרש לאבדם ובמחיר זה הבטיח: „ועשרת אלפים ככר כסף אשקול על ידי עשי המלאכה להביא אל גנוי המלך” [מגלה יג: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתיד המן לשקול שקלים על ישראל, לפיכך הקדים שקליהם לשקליו, והינו דתנן: באחד באדר משמיעין על השקלים]. המלך הסכים לרצונו ויתר על הכסף; [אסתר^א סוף ז: עד ימי מרדכי אותו עונש של מכירת יוסף קים, כלומר: היהודים נמכרו בימי אחשוורוש כענש על מכירת יוסף];

[—]. י"ג בניסן. סופרי המלך כתבו ספרים לשרי כל מדינות המלך: „להשמיר להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן” [סוף ונשים ביום אחד בשלשה עשר לחדש אדר ושללם לבו^א]. אסתר

ג' ז—סו.

[—]. הדבר נודע למרדכי והוא לבש שק ואפר. באו וספרו לאסתר. שלחה לשאלהו על סבת הדבר. שלח מרדכי להגיד לה הכל ולצוות עליה לבוא אל המלך לבקש מלפניו על עמה. לא יכלה אסתר לבוא אל המלך לא קרואה, כי סכנת מות היא, „ואני לא נקראתי לבוא אל המלך זה שלשים יום” [שמו"ר ס"ו: נדמית אסתר דלכנה, כשם

אסתר בתה של שרה שחיתה קכ"ז שנה זכתה למלך על קכ"ז מדינה]. בימים ההם נודע למרדכי קשר שקשרו שנים משומרי הסף על המלך, והוא הודיע את המלך על ידי אסתר. הקושרים נתלו והדבר נכתב בספר דברי הימים. אסתר ב' ח—כג. [ב' יד: „בערב היא באה ובקר היא שבה” — רות רבה ב' יז: בר"ר ס"ד ה: למדה התורה דרך ארץ שאין תשמיש המטה ביום אלא בלילה].

[—]. אחר הדברים האלה גדל המלך את המן בן המדתא האגגי [מגלה ט"ז: המן ספר של כפר קרצום (ובמקומות אחרים: קורינוס) היה כ"ב שנה; ועין פסיקתא סוף ח הערותיו של בובר] ומנהו לראש שריו. [ס"ע כט: כל ה' שנים (עד ג'ת"ד) היה המן כונס שלל למרדכי]. כל עבדי המלך היו כורעים ומשתחווים להמן לבד ממרדכי. „ויבקש המן להשמיד את כל היהודים עם מרדכי”. אסתר ג' א—ו.

[ג'ת"ד]. י"ב לאחשוורוש. ניסן. בחדש הראשון הוא חדש ניסן בשנת שתיים עשרה למלך אחשוורוש הפיל פור הוא הגורל לפני המן מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר הוא חדש אדר^א [ר"ר מגלה א' ה לומד מכאן, כי אותה שנה (שבה קרה נס פורים) היתה מעברת; פרושי המפרשים אינם מחזירים, ולפי דעתי לומד היר"א את הדבר בדרך זאת: מן הכתובים ג' ז יב יג מוכח, כי המן הפיל את הגורל ביום י"ג בניסן, והגורל נפל על יום י"ג באדר, והכתוב אומר: „מיום ליום ומחדש לחדש שנים עשר” כלומר: שבעתים עברו י"ב חדש תמימים, והנה אם תמנה מ"ג בניסן עד י"ג באדר מיום ליום לא תמצא אלא י"א חדש, משמע שהכונה היא לאדר ב" — מגלה יג: כיון שנפל פור בחדש אדר שמה שמחה גדולה: נפל לו פור בירח שמת בו משה, ולא היה יודע שבו באדר מת ובו באדר נולד. עין ב'שס"ח וב'תפ"ח.

קורה של ג' אמה ולא מצאה אלא קורה שהיתה בביתו; שהיה בנו פרשנדא הגמון בקדרוניה ונטל נסר אחד מתיבתו של נח שעשה הקב"ה זכרון לעולם שידעו דורות עולם שהביא מבול לעולם. לפי אסתר ט היה העץ מתוקן מששת ימי בראשית].

[...] בלילה לט"ז בניסן]. בלילה נדדה שנת המלך והוא בקש לקרוא לפניו את ספר הזכרונות, ונודע לו שמרדכי לא קבל שום גמול על גלותו את הקשר (עין ג'שצ"ט). בשעה זו בא המן לבקש לתלות את מרדכי, והמלך שאלהו: "מה לעשות באיש שהמלך חפץ ביקרונו" והמן יעץ: "יביאו לבוש מלכות" וכו', והמלך גזר עליו לעשות למרדכי את כל הכבוד הזה שהמן חשב להכין לעצמו. אסתר ו'. [לפי פס"ח: כשבא המן למרדכי מצא אותו יושב עם תלמידיו ועוסק במצות העומר שהיו ישראל מקריבין ביום הזה בבית המקדש].

[...] ט"ז בניסן]. במשחה השני גלתה אסתר למלך כי מזרע היהודים היא, ולפי מזמת המן היא עתידה לההרג עם כל בני עמה. לפי פקודת המלך נתלה המן [בערב היום ההוא] על העץ שהכין למרדכי. אסתר ד'.

[...] מסירת בית המן לאסתר וטבעת המן למרדכי. הסכמת המלך לבטל גזרות המן;

[...] כ"ג בסיון. סופרי המלך, לפי מצות מרדכי, כתבו ספרים להשיב ספריו של המן ולהיות היהודים עתידים ליום י"ג באדר להנקם מאויביהם. רבים מעם הארץ התייחדו כי נפל פחד היהודים עליהם. אסתר ח'. [מ"ג בניסן שבו נכתבו אנרות המן, להשמיד להרוג" ועד יום זה עברו ע' יום—י"ד סוטה א' י: אותן ע' יום שעשו המצרים חסד עם יעקב אבינו; עין ב'רנ"ה].

שהלכנה נודדה לל' יום, כך אסתר וכו', אבל נכנעה לצווי מרדכי ובקשתו: "לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי ואל תשתו שלשת ימים לילה ויום" וכו'. "ועבור מרדכי ויעש ככל אשר צוה אסתר" [מגלה טו: העביר יום ראשון של פסח בתענית; רש"י: שהרי ב"ג בניסן נכתבו האגרות ונתן הדת בשושן וי"ד וט"ו וט"ז התענו ובט"ז בערב נתלה המן. ולפי אסתר ח התענו י"ג וי"ד וט"ו בניסן. י"ש אסתר תתרגו: מרדכי ענה: איני יכול לבטל מגלת תענית שכתוב בה מר"ה ניסן ועד י"ח בו אסור להספיד; אמרה לו: אם ישראל אינם, למה תורה?]. אסתר ד'. [ד' ג: "אבל גדול ליהודים" — אסתר ח: וכי יש אבל גדול ויש אבל קטן? בנהוג שבעולם כל האבלים אבלם מתמעט והולך עד לז' ימים. תקפו יום ראשון וכל שהוא הולך הוא תשש עד שהוא י"ב חדש, אבל זה של המן כ" מה שהוא הולך מתגבר, שבכל יום היו אומרים: כבר יצא יום אחד מחיינו].

[...] י"ד—ט"ז בניסן]. שלשת ימי הצם. שם.

[...] ט"ו בניסן. ט"ז כט]. ביום השלישי [רש"י מגלה טז: יום שלישי לשלוח הרצים היה; ועין אסתר ט] באה אסתר לפני המלך ונתקבלה בחסד. היא קראה אותו ואת המן אל המשחה אשר עשתה. בעת המשחה קראה אותם לבוא גם מחר אל המשחה, ואז תגיד לו חפצה. המן יוצא שמח אבל מתרגז בראותו את מרדכי שאינו משתחוה לפניו. עצת אשתו וכל אוהביו: יעשו עץ גבוה חמשים אמה ובבקר אמר למלך ויתלו את מרדכי עלי. אסתר ה'. [אסתר ט: היו לו להמן שס"ה בעלי עצה כמנין ימות החמה, וכלם לא היו יודעים לתת עצה כורש אשתו. י"ש רנ"ו בשם מדרש אסתר: היה המן מבקש

[ג'ת"ה. י"ג לאחשורוש]. י"ג באדר
[ירר מגלה א' א: יום מלחמה היה] נקהלו
היהודים בערי מדינות אחשורוש והרגו
את שונאיהם: בשושן הבירה חמש מאות
איש ואת עשרת בני המן, ובשאר מדינות
המלך חמשה ושבעים אלה, ובכזה לא
שלחו את ידם (מלים אלה מוטעמות
ג' פעמים). עשרת בני המן שנהרגו
נתלו; [י"ש ישע חסו: ק' בנים היו להמן,
י' נהרגו, י' נתלו והשאר היו מסבבין
על הפתחים י"ב חדש ואחר כך נהרגו;
אבל סג' צו: מבני בניו של המן למדו
תורה בבני ברק].

[—]. י"ד באדר. בכל הערים נחו
היהודים ביום זה ועשו אותו יום משתה
ושמחה. ובשושן נקהלו היהודים שנית
והרגו עוד שלש מאות איש;

[—]. ט"ו באדר. יהודי שושן נחו
ועשו יום זה יום משתה ושמחה. לכן
קבע מרדכי בספרים ששלח אל כל
היהודים הקרובים והרחוקים, כי היהודים
היושבים בערי הפרוות עושים את יום
י"ד לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב
ומשלוח מנות איש לרעהו ומתנות
לאביונים. וכל היהודים קימו וקבלו
עליהם לעשות בכל שנה ושנה את ימי
י"ד וט"ו באדר לימי משתה ושמחה.
וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך
היהודים וזכרם לא יסוף מורעם [י"ש
משלי תחקמו: אמר ר' אלעזר: אף יום
הכפורים לא יבטל לעולם, שנאמר וי
ט"ו לד: "והיתה זאת לכם לחוקת עולם".
— מגלה ה: רבי נטע נטיעה בפורים;
וכפי שמסיקה שם הגמרא קבלו עליהם
היהודים את ימי הפורים לימי משתה
ושמחה, אבל לא ליום טוב, ולכן המלאכה
בפורים מותרת];

[ט"ז כט: ואותו הזמן (י"ג באדר)
לשנה הבאה—].

[ג'ת"ו. י"ד לאחשורוש]. ויתכתוב

אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי
היהודי את כל תוקף לקים את אגרת
הפורים הזאת השנית [עין בנספח ה
ההוכחות, שאחשורוש מלך י"ד שנה,
אצפ"י שבאסתר מפורשה רק שנה י"ב
למלכותו]. ספרים נשלחו אל כל היהודים
שבקכו מדינות המלך לקיים את ימי
הפורים בזמניהם וכו'. גדולת מרדכי וכו'.
אסתר ט"ו. [ע"ד המשא ומתן שקדם לאשור
מגלת אסתר וחג הפורים מעידים המאמרים
האלה שבמגלה בבלי ז. וירר א' ה (ואנו מביאים
אותם לפי נוסח הירר): מרדכי ואסתר
כתבו אגרת ושלחו לרבותינו: מקבלים
אתם עליכם ב' ימים הללו בכל שנה?
אמרו להם: לא דיינו הצרות הבאות
עלינו אלא שאתם רוצין להוסיף עלינו
עוד צרתו של המן? חזרו וכתבו להם
אגרת שניה, (אגרת הפורים הזאת השנית):
אם מדבר זה אתם מתיראים הרי היא
כתובה בארכיים, הלא הם כתובים על
ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס.—
פ"ה זקנים ומהם ז' וכמה נביאים (עין
ג'ת"ג: יסוד כנסת הגדולה) היו מצטערין
על הדבר הזה. אמרו: כתוב (י' כ"ו לד)
„אלה המצוות אשר צוה ה' את משה“,
כך אמר לנו משה: אין נביא אחר עתיד
לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר
מבקשים לחדש לנו דבר. לא זוו משם,
נושאים ונותנים בדבר עד שהאיר הקב"ה
את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה
ובנביאים ובכתובים וכו'—המגלה הזאת
נאמרה למשה מסיני, אלא שאין מוקדם
ומאוחר בתורה. — הנביאים והכתובים
עתידין ליבטל וה' ספרי תורה אינן
עתידין ליבטל. אף מגלת אסתר והלכות
אינן עתידין ליבטל. — י"ש רסו: לא בא
המן אלא זכר לדורות—(„וית רענן“): שידעו
הדורות שהקב"ה יצילם).

אסתר היא אחת מז' הנביאות שקמו
להם לישראל, וזאת למדו חז"ל מן

הבית בכ"ד בששי (אלול) בשנת ב' לדריוש; ובפרק ב' טו, בנבואה של כ"ד לתשיעי (כסלו) אמור: שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מטרם שום אבן אל אבן בהיכל ה', משמע שטרם החלו בבנין הבית; ולחלן יח: שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה, מיום עשרים וארבע לתשיעי למן היום אשר יסד היכל ה'—משמע שבאותו יום הונח היסוד לבנין.

(ב) לפי עזרא ה' א החלו בבנין הבית על פי נבואות חגי וזכריה, והנה נבואות זכריה הן (א' א) בחדש השמיני (מרחשון) ו(א' ז) בכ"ד לחדש עשתי עשרה הוא שבט, שתיהן לאחר התחלת בנין הבית בכ"ד באלול, ולא עוד. אלא שמנבואותיו ניכר כי עדין לא החלו בבנין הבית (א' יב): „עד מתי אתה לא תרחם את ירושלים ואת ערי יהודה אשר זעמת זה שבעים שנה? ועין שם כל הפרק, ובפרק ו' הוא מדבר על ההיכל העתידי להבנות). נמצא שלפי חגי החלו לבנות באלול או בכסלו שלאחריו, וזכריה עומד בשבט והבניה טרם החלה.

(ג) על אלה יש להוסיף עוד שתי קושיותיו של רב יוסף בריה ג' מדוע מונה חגי לדריוש את השנה מניסן, והלא לפי דברי הגמרא מונין למלכי אומות העולם מתשרי?—על זה עונה הגמרא שדריוש מלך כשר היה, לפיכך מנו לו כמלכי ישראל. אבל רב יוסף מוסיף להקשות:

(ד) לפי עזרא ו' טו נעמד בנין הבית בני באדר שנת שש לדריוש, ואחר כך עשו את הפסח בניסן (ואם מונים מניסן הרי זו ממילא שנת שבע לדריוש); ותנאי: באותו זמן לשנה הבאה, (ואם כן בשנת ח' לדריוש) עלה עזרא מכבל, ואלו בעזרא ו' ח ט אמור בפרוש, שעזרא יצא מכבל באחר לחדש הראשון (ניסן) ובא לירושלים בחדש החמישי (אב) שנת ו' לארתחששתא (שהיא דריוש)?—קושיה זו מתרצת הגמרא שבינתיים החמיץ (חטא) דריוש, ומשום זה

הכתוב (אסתר ה' א): „ותלבש אסתר מלכות” — שלבשה רוח הקדש. מגלה טו. ועין מגלה ז: אסתר ברוח הקדש נאמרה. — לפי ס"ע מרדכי הוא אחד ממ"ח הנביאים שקמו להם לישראל משנכנסו לארץ, והוא נבא (לפי הגהת הנר"א) בימי נבוכדנאצר. — במגלה טו יש דעה, כי מלאכי זה מרדכי, אבל היא מופרכת. — במשנה שקלים ה' א, בין הממונים שהיו במקדש נמנה: „פתחיה על הקנין. פתחיה זה מרדכי (רמב"ם בפרוש המשניות: שעלה מבבל ששמו ידוע). למה נקרא שמו פתחיה? שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע שבעים לשון”. במנחות סד, במעשה שקרה בימי מלכי בית חשמונאי הורקנוס ואריסטובלוס, נזכר השם מרדכי, ורש"י מפרש: „שהיה בימי אחשורוש”; ואולם תוספות שם ובב"ק פב, רע"ל (ע"ש) אומרים: „ותימה הוא לומר שהאריך ימים כל כך”, אלא „על שם מרדכי הראשון היו נקראין הממונים על שמו”].

[ג'ת"ח. מלך דריוש הפרסי, לפי ויק"ר י"ג ה: בן אחשורוש ואסתר; ואם כן היה לכל היותר בן ו' במלכו, והוא נקרא גם בשמות כורש וארתחששתא. ועין ג'שפ"ט—ג'ת"ב].

[ג'ת"ח. הערה מקדמת לסדר—

הזמנים בספר חגי.

לפי סדר הכתובים בחגי נראה כי הנביא מונה לדריוש תחלת השנה מניסן, שכן פרק א' מתחיל בא' לחדש הששי (אלול) בשנת ב' לדריוש ונומך בזה שבכ"ד לאותו חדש ולאותה שנה באו לפי ה'ובבל וישוע ועשו מלאכה בבית ה'; פרק ב' מתחיל בכ"א לחדש השביעי (תשרי) ואינו אומר ג' לדריוש, משמע שעומד עוד באותה שנת ב' לדריוש; ובאותו פרק ב' י כתוב בפרוש: בכ"ד לתשיעי (כסלו) בשנת ב' לדריוש. אבל לסדר זה יש כמה פרכות:

(א) לפי פרק א' כנ"ל החלו לבנות את

חזרו למנות לו מתשרי כמו לשאר מלכי אומות העולם; ומכמה פסוקים משתדלת הנמרא להוכיח את חטאו של דריוש, וההוכחות הולכות ומופרכות בזו אחר זו, עד שלבסוף נמצא בו איזה חטא, ולפי זה יוצא שלמלך אחד מונה המקרא תחלת השנה פעם מניסן ופעם מתשרי.

והנה עלה על דעתי רעיון שיש בו כדי לסלק את כל הפליאות האלה ולישב את הענין בדרך פשוטה, אלא שחששתי להביעו שמא הוא נגד דעת הנמרא, עד שמצאתי בירושלמי ושמחתי עליו כמוצא שלל רב, לא רק משום שנתבונתי לדעת בעלי התלמוד, אלא בעקר משום שעתה יש לי הרשות להרצות את הענין לכל פרטיו לא על דעת עצמי, אלא על יסוד הירושלמי.

קודם שאביא את דברי הירוש' עלי לציון, שבכל מקום ששם כתוב "שמיני" הנהתי תשיעי. כפי שמוכח שם מכל הסוגיה מדובר בה רק על נבואות חגי, ובחגי אין נבואה משמיני אלא משביעי ומתשיעי; נבואה משמיני יש בזכריה, ועליו לא ידובר כלל בכל אותה הסוגיה; וכל מעין יקבץ בנקל שההנהגה נכונה ובה מתישבת הסוגיה יפה, אם כי לעצם ענינו אפשר לקים גם את הנוסחה "שמיני" ולפרש, שהיא מקונה לנבואת זכריה, והינו הר. וזה לשון הירוש' ריה פרק א': "רבי לעזר בשם רבי חנינה (אומר): אף למלכי אומות העולם אין מונין אלא מניסן, בששי בשנת שתיים לדריוש, בתשיעי בשנת שתיים לדריוש, נאמר בתשיעי בשנת שלש? חיפה אמר: תשיעי נאמר תחלה, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. אמר רבי יונה: כתיב, 'ועתה שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה מפרס שום אבן אל אבן בהיכל ה'" (חגי ב' טו) – הא כיצד? בששי הוסר, בתשיעי נאמר המקרא הוזה? אין תאמר כבר שמו יאות אמר חיפה, אין תאמר לא שמו לא אמר חיפה כלום". פרוש: ר' לעזר בשם רבי חנינה מקשה

גם הוא את קושיית הבבלי המסומנה לעיל בסמן נ', אבל במקום תשובת הבבלי, שמשום שדריוש היה מלך כשר לכן מנו לו מניסן כמו למלכי ישראל, הוא מחליט פשוט, כי גם למלכי אומות העולם מונין מניסן; יתכן כמו כן, כי כל המאמר של רבי לעזר בא בדרך תמיהה וקושיה. על זה באה תשובת חיפה השונה לגמרי מתשובת הבבלי, והיא: על פי האגדה מנו לדריוש מתשרי, אלא ש"אין מוקדם ומאוחר בתורה, ופרק ב' של חגי, ששם כתובות הנבואות מתשרי ומכסלו, קודם בזמנו לפרק א' ששם כתובה הנבואה מאלול. ולראיה שצדקו דברי חיפה בא רבי יונה ושואל אותה הקושיה המסומנה לעיל בסמן א', וקושיה זו אינה מתישבת בהנחתו של רבי לעזר, כי גם למלכי אומות העולם מניין מניסן, הרי שבהכרח עלינו לקבל דעת חיפה. והירוש' מסיים: אם נאמר שמה שכתוב בחגי סוף פרק א', 'ויבאו ויעשו מלאכה בבית ה'" משמעו שאו כבר שמו אבן על אבן, הרי בהכרח שיאות (יפה) אמר חיפה, שפרק זה מאוחר לפרק ב'; אבל אפשר שהכתוב הנ"ל משמעו שעשו איזו מלאכה, אבל לא שמו אבן אל אבן, ואם כן הדברים מתישבים גם לא לפי דעת חיפה. – ואולם אב נשים לב לכל קבוצת הפליאות, שכלן יחד מתישבות בכת אחת בדרך פשוטה ונפלאה על פי דעתו של חיפה, לא נפקד עוד לקבלה במלואה.

והנה אך למותר הוא לציון, שהכלל אין מוקדם ומאוחר קים לא רק בתורה אלא גם בשאר ספרי הנביאים; הנבואות שבישעיהו, ירמיהו ויחזקאל כלן מעורבות ללא סדר כרונולוגי, ואפילו שופטים, שמואל, מלכים ודה"א, ששם כאלו נשמר סדר כרונולוגי, יש בהם כמה כתובים יפרקים קודמים בזמן ומאוחרים במקום. על סבת הדבר המזור הזה אין פה המקום לדבר, וקרוב לוודאי שיש כאן כמה סבות, ואחרות

שום אבן אל אבן בהיכל ה'. מהיותם בא אל עקמת עשרים והיתה עשרה וכו'. הכיתי אתכם בשדפון ובירקון ובברד את כל מעשי ידיכם ואין אתכם אלי נאם ה'—זה היה עד עתה; ואולם, שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה, מיום עשרים וארבעה לתשיעי, למן היום אשר יסד היכל ה' שימו לבבכם וכו'—מן היום הזה אברך".

[—]. —. בו ביום באה נבואה שנית להכיר תודה מיוחדת לזרובבל בן שאלתיאל, שכפי הנראה גדולה היתה פעלתו והתאמצותו לשם בנין הבית, חגי ב' כ—כג. [—]. "בה זמנא" (כו בזמן), כפי הנראה מיד לאחר הנחת היסוד, בא תתני פחת עבר הנהר ואנשיו ועשו חקירה ודרישה אצל הבונים, מי נתן להם את הרשות לבנות את בית ה' הוא לא השתמש בכוח להפסיק את בנין הבית אבל שלח לדריוש מכתב, שבו ספר את המעשה והרצה את טענות היהודים ושאל מה עליו לעשות. עזרא ה' ג—יז. (הבניה לא נפסקה מטעם תתני, אבל התרגומים של השכנים, "צרי יהודה ובנימין", היתה כפי הנראה גדולה מאד; ומטעם זה, ובעקר מחמת המצוקה הכלכלית הגדולה ששררה בארץ, כנראה מדברי חגי ב' טז יז, נמצאו רבים מקרב גדולי העם והמוניו שהתרעמו על כל הענין וטענו, כי בעת כזאת, לא עת בית ה' להבנות, כנראה מתני א' ב, ועבודת הבניה התנהלה בעצלות; אולי נעשתה אינו מלאכה למראית עין, אבל עצים לבנין לא היו, שכן, וגם העובדים התרשלו במלאכה מפני שגדולי העם לא ממכו בהם. כמו שאומר חגי שם ט: "ואתם רצים איש לביתו", והמלאכה כמעט שנפסקה). [—]. שתיים לדריוש, כ"ד לעשתי עשר חדרש הוא חדרש שבט. נבואת זכריה א' ז—יז: "עד מתי אתה לא תרהט את

מהן אולי מובנות בנקל. ולכן אין פלא שגם בחגי, אפעלפי שכל הספר מכיל רק ב' פרקים, סודרו שלא כסדרן הכרונולוגי, אולי משום אחת משתי סבות אלה: א) כותב הנבואות כתב תחלה את הפרק הקודם בזמן (ב') והניחו, אח"כ כתב את הפרק המאוחר בזמן (א') והניחו על נבי הקודם, וכשבא המסדר לקחן וסדרן כמו שמצאן (ראה רשי בר' כיה כו). ב) כמו בכמה מקרים אחרים הקדים המסדר גם פה תחלה את הנבואה העקירת שגרמה להצלת בנין הבית, אפעלפי שהיא האחרונה, ואחר כן מצא לנחוק להוסיף גם את הנבואות הקודמות.

ולפי תכנית זו סודרו הערכים הבאים, והמעין בהם יראה, ויוכת, שסדר זה גם שופך אור בהיר יותר על מהלך המאורעות של אותה התקופה. — אנב הרשיתי לעצמי במקרה זה בלבד, כיוצא מן הכלל שנקטתי בחלק זה, לתת מרעתי פרוש לקצת מנבואות חגי וזכריה, משום שתקופה זו לא פורשה ולא נחקרה כל צרכה.

[ג'ת"ח. ב' לדריוש]. כ"א בשביעי (תשרי). נבואת חגי ב' א—ט לזרובבל בן שלתיאל פחת יהודה וליהושע בן יהווצדק הכהן הגדול וכו' לחזקם ולעודדם בבנין הבית, כי "גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון" וכו' [ב"ב ג: גם בבנין וגם בשנים].

[—]. ב' לדריוש. בחדש השמיני (מרחשון). נבואת זכריה בן ברכיה בן עדו: "שובו אלי ואשוב אליכם אמר ה' צבאות". זכ' א' א—ה. [—]. כ"ד לתשיעי (כסלו). נבואת חגי ב' י—יט. ראשיתה יא—יד הקשר שבינה ובין עקר הנבואה לא מבואר. מן ההמשך יש להבין כך: לאחר נבואות חגי וזכריה התעוררו ראשי העם, ובראשם זרובבל וישוע, לבנות את הבית, וביום ההוא, כ"ד בכסלו, נועדה הנחת היסוד של הבנין. עזרא ה' א ב. וחגי אומר: "שימו נא לבבכם מן היום הזה ומעלה, מטרים

ירושלים ואת ער יהודה אשר זעמתה זה שבעים שנה וכו' לכן כה אמר ה': שְׁבַתִּי לִירוּשָׁלַיִם בְּרַחֲמַיִם (פרוש: שְׁבַתִּי לאחר הנחת היסוד לבית ה') בֵּיתִי יִבְנֶה (אפעלפי שגדולה ההתנגדות, בכל זאת יוסיף הבית להִבְנוֹת) בַּה וכו' וְקוּ יִגְטָה עַל יְרוּשָׁלַיִם וכו' עוד תפוצינה ערי מִטּוֹב וְנָחֵם ה' עוֹד אֶת צִיּוֹן וּבָחַר עוֹד בִּירוּשָׁלַיִם (אולי הכונה גם פה וגם בנבואת חגי: כִּשְׁיִבְנֶה בֵּית ה' וִירוּשָׁלַיִם תִּעָשֶׂה שׁוֹב מִרְכּוֹ הַמוֹשָׁךְ אֵלָיו עוֹלִים לְרֹגֶל מִקְרֹב וּמִרְחוֹק, תֵּשׁוּב יְרוּשָׁלַיִם לִהְיוֹת לְמִקְוֶה בִּרְכָה וּשְׁפַע לֶאֱרֶץ וְלָעָם; וזהו גם תכן זכריה ב' וְלִהְיוֹת). – סמוכות לנבואה זו נבואות זכריה ב' – שְׁמַנְן לֹא פֹרֶשׁ. – מִפְּרֹק ג' יֵשׁ לַהֲבִין, שֶׁמֶצֶד מִתְּנַגְדִּי יְהוֹשֻׁעַ הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל הֵיחָה שְׁטֵנָה עוֹה וְהוּא נֹאשֵׁם בַּחֲטָא כְּבֹד – ג': „וְיִהְיֶה הַיּוֹשֻׁעַ הַיּוֹשֵׁעַ לְבוֹשׁ בְּגָדִים צְוֹאִים [רש"י לפי ת"י: הָיוּ לוֹ בְּגָדִים שֶׁנִּשְׂאוּ גִשְׁמִים לֹא כִשְׁרוֹת לְכַהֲנָה; רֹאה עוֹרָא י' יח] וּזְכַרְיָה מִשְׁתַּדֵּל גַּם לְהַגֵּן עָלָיו וְגַם לְעוֹרְרוֹ לְתִשְׁבּוּבָה. – ג' י: „וּמִשְׁתִּי אֶת עוֹלֹן הָאֶרֶץ הַהִיא בְּיוֹם אֶחָד” [רש"י: לֹא יִדְעָתִי אִיזָה יוֹם]. – בִּפְרֹק ד' יֵשׁ גַּם תּוֹכַחָה וְהוֹדָרָה לְזִרְבָּבֶל (ו): „לֹא בָחִיל וְלֹא בָכָה, כִּי אִם בְּרוּחִי” וְגַם הִכָּתַר כְּחוֹ „מִי אַתָּה הָרִגְדוֹל לִפְנֵי זִרְבָּבֶל לְמִישׁוֹר?” וּפְעוּלָתוֹ הַגָּדוֹלָה בְּבִנְיַן הַבַּיִת (ט): „יְדִי וְזִרְבָּבֶל יִסְדּוּ הַבַּיִת הַזֶּה וִידֵיו תִּבְצַעְנָה”, כְּלוּמָר: הַנְּבִיא מְעוֹדֵד אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִסְתַּפֵּק בְּהַנְחַת הַיִּסוּד לְבִנְיָן, שְׁבִינְתִּים נִפְסָקָה עֲבֹדָתוֹ, אֲלֵא יִמְשִׁיךְ אוֹתוֹ וִישְׁלִימוֹ. וְאוֹלֵי כֹכַר בִּפְרֹק ז' יֵשׁ לְמַצִּיא רְמוּזִים עַל דְּבַר הַכִּסְאוֹכִים שֶׁבִּין זִרְבָּבֶל וִישׁוּעַ, וְהַכְּתוּב ט מִתְּפַרֵּשׁ בּוֹ. שֶׁמִּפְּלִגֵּת יִשׁוּעַ רִצָּתוֹ, לְסַלֵּק אֶת זִרְבָּבֶל מִפְּעוּלָתוֹ בְּבִנְיַן הַבַּיִת, אוֹ זִרְבָּבֶל עֲצָמִי אִיִּים שִׁיחֲלָק, וְלִכֵּן מִדְּעֵשׁ הַנְּבִיא: „יְדִי זִרְבָּבֶל יִסְדּוּ הַבַּיִת הַזֶּה וִידֵיו תִּבְצַעְנָה”. מִפְּלִיאָה בִּפְרֹק ז' וּמְעוֹדֵרֶת מִחֲשַׁבִּית הִיא הַעֲבֹבָה, שֶׁשָּׁאלָה אַחַת שֶׁל הַנְּבִיא לְמַלְאָךְ

הַנִּשְׁנִית פְּעָמִים: בִּפְסוּקִים ד ה' וּבִפְסוּק יא: „מִה שְׁנֵי הַיּוֹתִיִּים הָאֵלֶּה?” – נִשְׁאָרָה בְּלִי תִשְׁבּוּבָה. וְאֵין לֵאמֹר שֶׁפְּסוּק ו הוּא הַתִּשְׁבּוּבָה עַל הַשָּׁאֵלָה, כִּי אִם כֵּן מִדּוּעַ נִשְׁנִית הַשָּׁאֵלָה בִּפְסוּק יא? אֲבָל גַּם עַל הַשָּׁאֵלָה שֶׁבִּפְסוּק יא: „מִה שְׁנֵי הַיּוֹתִיִּים הָאֵלֶּה וְכוּ” חֲסֵרָה הַתִּשְׁבּוּבָה, וְהַתִּשְׁבּוּבָה שֶׁבִּפְסוּק יד הִיא עַל שָׁאֵלָה חֲדָשָׁה? „מִה שְׁתֵּי שְׁבָלֵי הַיּוֹתִיִּים?” כֹּאֲלוֹ עֵינֵי הַיּוֹתִיִּים גּוֹפֵם כְּכֹר נִפְתָּר. – מִגְדּוּלֵי הַמִּפְרָשִׁים הַרְדֵּק הוּא כְּנֶאֱמָר הַיּוֹתִיִּים שְׁעִמָּד עַל פֶּרֶט זֶה, אֲבָל כְּאוּרֹו לִישׁוֹב פְּלִיאָה זוֹ אֵינִי מְנִיחַ אֶת הָדַעַת. כֵּן מִפְּלִיאָה הַהִרְגֵּשָׁה שֶׁבִּפְסוּקִים ה יג: הַמַּלְאָךְ עוֹנֶה עַל שָׁאֵלַת הַנְּבִיא: „הֲלֹא יָדַעְתָּ מִה הֵמָּה אֱלֹהִים” וְהַנְּבִיא עוֹנֶה כֹּכֶל פֶּעַם: „לֹא, אֲדֹנִי”! – מִכֵּל זֶה מוֹכֵחַ כִּי עַד הַיּוֹם אֵנוּ חֲסִירִים יָדִיעַת כְּמָה מְאֻרְעוֹת מְאוֹתָה הַתְּקוּפָה, כְּדִי לְהִבִּין כְּרָאוּי אֶת דְּבָרֵי זְכַרְיָה. – מִפְּרֹק ו' בַּחֲלָקוֹ הַשְּׁנִי (ט–טו) יֵשׁ אוֹלֵי לְהִבִּין כִּי בְּאוֹתוֹ זְמַן פִּרְצוּ סִכְסוּכִים עוֹיִם בֵּין זִרְבָּבֶל וּבֵין יִשׁוּעַ, וְהַנְּבִיא נוֹטֵה לְצַד הָאֲחֵרִין, וְלֹא פֶרֶשׁ רִש"י שֶׁצִּמְח הַנוֹכַח בְּנִבְיָאָה זוֹ הוּא „זִרְבָּבֶל” וִישׁ פּוֹתֵרִים אוֹתוֹ בְּמֶלֶךְ הַמִּשְׁיָה, אֲבָל כֹּל הַעֵינֵן הַזֶּה מְדַבֵּר בְּכֵת שְׁנִי – הַיְיִתִּי מִפְּרֵשׁ אֶת הַעֵינֵן כִּךָ: הַנְּבִיא נִצְטָוָה (יא): „וּלְקַחְתָּ בִּסָּף וְהָבָה וְעָשִׂיתָ עֲטֻרוֹת (פְּרוּשׁ: עֲטֻרָה שֶׁל הַנְּשִׂיא וְעֲטֻרָה שֶׁל הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל) וְשִׁמַּת (אֶת הָעֲטֻרוֹת) בְּרֹאשׁ יְהוֹשֻׁעַ בֵּן יִהֲיִצְדֵּק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, וּבְרֹאשׁ אִישׁ שְׁנֵי בְּמָקוֹם זִרְבָּבֶל, וְשֵׁמוֹ שֶׁל הַשְּׁנִי לֹא פִּרֵּשׁ מִשּׁוֹם מַה בְּכָתוּב זֶה, אֲבָל בְּכָתוּב הַסָּמֵךְ לוֹ אֵנוּ מִצְאִים שְׁמוֹ אִי כְּנִיּוֹן, וְאִי אֲפֶשֶׁר לְפָרֵשׁ שִׁישִׁים אֶת שְׁתֵּי הָעֲטֻרוֹת גַּם יַחַד עַל רֹאשׁ יִשְׁעַי, שְׁהָרִי לְהִלֵּךְ (יג) הוּא מְדַבֵּר עַל שְׁנֵים: „וְעָצַת שְׁלוֹם תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם”. וְכִדְבַר זֶה הָאִישׁ הַשְּׁנִי נִצְטָוָה הַנְּבִיא (יב) לֵאמֹר: „הִנֵּה אִישׁ יָצָא מִן שָׁמַיִם וְנִתְחַתֵּי יוֹ יִצְמַח (פְּרוּשׁ: בְּנֶגֶד לְזִרְבָּבֶל) שֶׁהוּא בֵּן מַלְכֵי בֵּית דָּוִד הֵנָּה זֶה הָאִישׁ צִמַּח אֵין לוֹ – אֲלֵא יִחַשׁ עֲצָמוֹ וְכִנָּה אֶת הֵיכַל הָיִי (יג) וְהוּא יִבְנֶה אֶתִּיהֶבֶל

בזמן קצר הרבה יותר, לכל היותר בשלושה חרשים, אם השליחים עשו את דרכם מירושלים עד בירת דרוש בנ' חרשים, וכן גם בחזרתם, עוד נשארו להם כשני חרשים לשהות אצל דרוש עד שמצאו וברקו את התעודות כנ"ל. הוסרה אפוא הסבה הראשית להפסקת הבנין, אבל עוד נשארו טענות מקרב ראשי העם וקציניו, כי בשעת מצוקה כלכלית כזאת לא עת לבנות בית ה' ועל זה באה—

[—]. שתים לדריוש. א' בחדש הששי (אלול). נבואת חגי א' א—י. כלפי אלה הטוענים „לא עת בית ה' להבנות“ הנביא עונה בחריפות: „העת לכם עתה לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב?—ולאותם המתאוננים על המצוקה הכלכלית הרבה (וזרעתם הרבה והבא מעט“ וכו') הוא אומר: „יען מה? יען ביתי אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו! ע' כן [לא נתקיימה נבואתי, שמיום יסד הבית אברך, כדלעיל, כי] עליכם כלאו שמים מטל והארץ כלאה יבולה“— „עלו ההר והבאתם עץ ובנו הבית וארצה בו ואִכְבְּדָהּ, אמר ה'“.

(ועתה, לאחר שסולקו גם שאר ההפרעות—)

[—]. שתים לדריוש. כ"ד לחדש הששי (אלול). נתעוררו זרובבל ויהושע וכל שארית העם ויבאו ויעשו מלאכה בבית ה' צבאות אלהיהם (פה אין שום רמז ליסוד הבנין, אלא „ויעשו מלאכה“ שנפסקה קודם, והפעם הצליחה העבודה ולא נפסקה עוד. בנבואת חגי וזכריה „מן טעם אלהי ישראל ומטעם כורש ודריוש וארתחששתא מלך פרס“ חגי א' יב—טז עזרא ו' יד. [חגי הוא ממ"ח הנביאים שעמדו להם לישראל משנכנסו לארץ, והיה מאחרוני הנביאים. עין בנספח „הנביאים, זמנם ומנינם“].

[—]. שתים לדריוש]. מִלְאָכֵי, אחרון הנביאים, נתנבא [לפי ס"ע כ אף הוא בשנת ב' לדריוש] אם כי זמן נבואתו לא פורש, ואין למצוא בהן שום דבר מיוחד

ה' והוא ישא הודי וכו' (יבנה, משום שהנביא עומד לאחר הנחת היסוד, בעת שהבניה נפסקה, וכפי הנראה סרב זרובבל מחמת הסכסוכים הגיל להמשיך את סיועו בבנין הבית). מן המלים באותו הכתיב, והיה כהן על כסאו, אולי יש להבין, כי גם אותו צמח היה כהן, איש ממפלגת ישוע וממקורביו. בדבר שאר החלקים הסמליים שבנבואות זכריה אלה ושאר נבואותיו אין לנו אלא להביא דברי [רש"י זכ"א א': „נבואת זכריה שתומה היא מאד, כי יש בה מראות דומות לחלום הגיתן לפתרון, ואין אנו יכולים לעמד על אמתת פתרונו עד יבא מורה צדק“].

[—]. כסלו—אלול]. (במצב הקשה המתואר בערך הקודם עברו למעלה מה' חרשים: מכ"ד בכסלו, יום הנחת היסוד, עד א' בחדש אלול. במשך זמן זה באו שליחי תתני ומסתמא גם שליחי היהודים, לדריוש, ולפי פקודתו) בדקו בבית הספרים והגנוזים של בבל ומצאו באחמטא בבירת מדי מגלת זכרון, שבה אושרו כל טענות היהודים בדבר רשיון לבנות את הבית. וע' יסוד זה שלח דריוש צו חמור להרחיק את תתני פחת עבר הנחר ממקום ההיכל בירושלים ולהרשות ליהודים לבנות את הבית וגם להמציא להם הוצאות העבודה וקרבות מכספי המסים של עבר הנחר, והמפריעים נזהרו בענש חמור, שבתיהם יעקרו וישמדו. עזרא ו' א—יג. (כפי הנראה הספיקו השליחים לחזור ולהביא את תשובת דריוש עד תחלת אלול, שהרי לפי עזרא ו' יד נתחדשה הבניה, מטעם כורש ודריוש וארתחששתא מלך פרס. בעזרא ו' ח ט' אנו מוצאים, כי עזרא יצא מבבל בא' בניסן ובא לירושלים בא' לאב, היינו שהדרך ארכה לו ד' חרשים, ועזרא עלה לא לבדו, כי אם עם קהל גדול ובו גם נשים ומק שבוראי מתנהלים בכבודות: ואלו מספר שליחים רוכבים אפשר להם לעשות את הדרך

[2-] נבואות דניאל י"ב-י"ג-י"א: "בשנת שלש לכורש מלך פרס דבר נגלה לדניאל וכו' עין ג'שצ"ב: ואולם י"ב-ג: "בימים ההם אני דניאל הייתי מתאבל [רש"י: כשראיתי שבטל כורש את מלאכת הבית] שלשה שבועים ימים; לחם חמודות לא אכלתי וכו' עד מלאת שלשים שבועים ימים [רש"י: כ"א שנה; י"ח שנה משנת אחת לדריוש המדי אשר שם אל לבו לחשוב ע' שני הגולה (עין ג'שצ"ב נבואת דניאל ט)] עד שנת ב' לדריוש הפרסי, וג' שנים היתרות לא ידעתי אם לפניהן התחיל להתענות או משך קבלת נדר תעניתיו שלש שנים לאחר הבהין. - מזה יש להבין, כפי הנראה, שהנביא עומד לכל המקדש בשנת ה' לדריוש אלא שהוא מתחיל את ספורו משנת ג' לכורש; ולפי זה סדרו נבואות אלה פה]. הדברים בכל שלשת הפרקים סתומים ברבם ומלאים רמזים בכלל ורמזים כרונולוגיים בפרט. כרוב פרקי דניאל, וכפי שאמרנו הם ענין רב למפרשים ולמחשבי קצין, ואנו פה נדגיש רק את הענינים הכרונולוגיים, לפי פרוש רש"י. בלי הכנס עצמנו בשאר הרמזים ובחשובי הקצים. שם ד: "וביום עשרים וארבעה לחדש הראשון, על יד הנהר חדקל, נראה לדניאל איש לבוש בדים וכו' וגויתו כתרשיש וכו', וראיתי אני דניאל לבדי את המראה, והאנשים [מגלה ג: חגי זכריה ומלאכי] לא ראו וכו'. והאיש אומר: "אל תירא, דניאל, כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלהיך נשמעו דבריך וכו'. ושר מלכות פרס עמד לנגדי כ"א יום (עין עמ' 183), והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזורני וכו'. ובאתי להבינך את אשר יקרה לעמך באחרית הימים, כי עוד חזון לימים וכו'. - י"א א: "ואני בשנת אחת לדריוש המדי וכו'.

לאותה התקופה. ספר מלאכי מכיל ג' פרקים. בפרק א' הנביא מתרעם על הכהנים בוזי שם ה' המגשים לו קרבנות בעלי מום. גם בפרק ב' מוכיח הנביא את הכהנים המכשילים רבים בתורה. בפרק ג מוכיח הנביא את הגוולים המעשר והתרומה ודורש להביא את כל המעשר אל בית האוצר. [מגלה טו: לפי רב נחמן מלאכי זה מרדכי; לפי ר' יהושע בן קרחה מלאכי זה עזרא; וחכמים אומרים: מלאכי שמו]. ג: כ: וזרחה לכך יראי שמי שמש צדקה ומרפא [תענית ח: שמש בשבת צדקה לעניים, ושם גם המאמר: אפילו שנים כשני אליהו וירדו גשמים בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה].

ג: כג: "הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" [לפי עירובין מג: אליהו יבוא יום אחד לפני ביאת משיח לבשר את בואו ומובטח להם לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח (רש"י: שמניחין צרכי שבת והולכין להקביל פניו), וממילא לא יבוא משיח בשבת או ביום טוב].

[ג'ת"ח-ג'ת"ב. ד' השנים שנבנה בית שני. עין ג'ת"ב. ס"ע ט].

[ג'ת"ח-ג'ת"ב. ת"כ שנים שעמד בית שני. ושמשו בו יותר משלש מאות כהנים (ובירור יומא א' א: שמונים ויש אומרים: פ"א, פ"ב, פ"ג פ"ד, פ"ה), צא מהם מ' שנה שמש שבעין הצדיק ופ' שמש יוחנן כהן גדול, עשר שמש שמש ישמעאל בן פאבי ואמרי לה י"א שמש רבי אליעזר בן חרסום, - מכאן ואילך צא וחשוב: כל אחד ואחד לא הוציא שנתו. יומא ט: ועין חוספות שם].

[ג'ת"ח-ג'ת"ב. ס"ע ל וע"ז ט: מלכות פרס בפני הבית ליד שנה. ואין אתה מוצא לפרס מלכים אלא ג': כורש ואחשורוש ודריוש. ועין ג'שפ"ט-ג'ת"ב].

לפי רש"י הם המשך דברי גבריאל
 (שבפרק הקודם). — שם א ב עין ג'ש"צ על
 שני הכתובים האלה. — שם מב והלאה:
 והרביעי יעשיר עושר גדול מכל וכחזקתו
 בעשרו יעיר הכל את מלכות יון. ועמד
 מלך גבור [רש"י: ביון, הוא אלכסנדרוס]
 וכו'. וכעמדתו תשבר מלכותו ותחץ
 לארבע רוחות השמים [חלוקת מלכות
 יון ע"י יורשי אלכסנדר, עין ד' ו' ח':
 ג'ש"פ ו' ג'ש"פ"ט] וכו'. ולקץ שנים יתחברו
 וכו' וכו'. נבואה על מלך הנגב ומלך
 הצפון ומלחמתם, "לקץ העתים שנים"
 וכו'. ובעתים ההם רבים יעמדו על מלך
 הנגב ובני פריצי עמך יגשאו להעמיד
 חזון ונכשלו וכו'. ויעמד [מלך הצפון]
 בארץ הצבי [בארץ ישראל] וכלה בידו
 וכו'. ועמד על כנו מעביר נוגש הדר
 מלכות ובימים אחדים ישבר ולא באפים
 ולא במלחמה [ויתחזק על בסיסו בהר
 המודיעית מתתיהו בן יוחנן המעביר
 נוגש יון מעד ישראל, והוא הדר מלכות
 ישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל
 זרעו אחריו בני החשמונאים; ובימים
 מועטים תשבר מלכותם, ולא באפים של
 אומה אחרת ולא במלחמה, כי מהם ובהם
 אשר קנאו אריסטובלוס והורקנוס על
 דבר המלוכה]. ועמד על כנו נבזה [ויתחזק
 אז על מעמדן מלכות רומי שנאמר בו
 (עובדיה א' ב) "בזוי אתה מאד", ויעמדו
 רומיים ויטלו המלכות מיונים] וכו'. וגם
 נגיד ברית [וגם מלך ישראל שיכרות
 עמם ברית גם הוא סופו שישטף מלפניו,
 כי יעברו על הברית, כמו שאמרו רז"ל
 (ע"ז ח): כ"ו שנה קמו בהימנותיהו
 בהדי ישראל והדר אשתעבדו בהון וכו'
 וכו': רמזים על כבוש אדום עמון ומואב
 על ידי רומא בעזרת מלך יהודה ועל
 מארעות הורקנוס ואריסטובלוס] וכו'.
 ולא תצלח כי עוד קץ למועד [החרבן
 דמלאת שבוע ס"ב האמורים בספר זה,
 עין ס' כה"כו (ג'ש"צ), ואותו המועד בימי
 אגרפס בן אגרפס מזרע הורדוס וכו'
 עד סוף הפרק עוד כמה רמזים על
 המאורעות בדורות האחרונים שלפני
 החרבן השני]. — פרק י"ב זמנו לא כתוב,
 אבל נראה שהוא המשך של ב' הפרקים
 הקודמים. ובעת ההיא יעמוד מיכאל
 השר הגדול העומד על בני עמך והיתה
 עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד
 העת ההיא; ובעת ההיא ימלט עמך וכו'
 ורבים מישני אדמת עפר יקיצו [ס"ב צ"ב]:
 מכאן לתחית המתים מן התורה] וכו'.
 ואתה דניאל סתם הדברים וחתם הספר
 עד עת קץ וכו'. ואשמע את האיש
 לבוש הבדים וכו' וירם ימינו ושמאלו
 אל השמים וישבע בחי העולם, כי למועד
 מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש
 תכלינה כל אלה. ואני שמעתי ולא אבין
 [לא ידעתי מה מועד מועדים וחצי]
 ואמרה: אדני מה אחרית אלה [סוף
 החשבונות הללו]. ויאמר: לך, דניאל. כי
 סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ
 [עד אשר תקרב גאלתנו. — ב"ר צ"ח ג: גגלה
 לדניאל הקץ וחזר ונתכסה ממנו]. יתבררו
 ויתלבנו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים
 ולא יבינו כל רשעים והמשכילים יבינו
 [את החשבונות בבוא עת קץ]. ומעת
 הוסר התמיד ולתת שקוץ שמים ימים
 אלף מאתים ותשעים. אשרי המחכה ויגיע
 לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה.
 ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ
 הימין. — ועין האמור בערך ג'ש"פ"ו. [ח':
 נה ה: דניאל ראה בנין בית ראשון, וראהו
 חרב, וחזר וראהו בנוי בבנין בית שני].
 [ג'ת"י]. ד' לדרישו. ד' לחדש התשיעי
 בכסלו. נבואות זכריה ד' ח' (שזמנו לא
 פורש, אבל נפר שהוא המשך של ז').
 שלוחים מיהודי בבל באים לשאול את
 הכהנים והנביאים: „האבכה בחדש החמישי
 [רש"י: בחדש אב, אחרי אשר חזר הבית

לפי רש"י הם המשך דברי גבריאל
 (שבפרק הקודם). — שם א ב עין ג'ש"צ על
 שני הכתובים האלה. — שם מב והלאה:
 והרביעי יעשיר עושר גדול מכל וכחזקתו
 בעשרו יעיר הכל את מלכות יון. ועמד
 מלך גבור [רש"י: ביון, הוא אלכסנדרוס]
 וכו'. וכעמדתו תשבר מלכותו ותחץ
 לארבע רוחות השמים [חלוקת מלכות
 יון ע"י יורשי אלכסנדר, עין ד' ו' ח':
 ג'ש"פ ו' ג'ש"פ"ט] וכו'. ולקץ שנים יתחברו
 וכו' וכו'. נבואה על מלך הנגב ומלך
 הצפון ומלחמתם, "לקץ העתים שנים"
 וכו'. ובעתים ההם רבים יעמדו על מלך
 הנגב ובני פריצי עמך יגשאו להעמיד
 חזון ונכשלו וכו'. ויעמד [מלך הצפון]
 בארץ הצבי [בארץ ישראל] וכלה בידו
 וכו'. ועמד על כנו מעביר נוגש הדר
 מלכות ובימים אחדים ישבר ולא באפים
 ולא במלחמה [ויתחזק על בסיסו בהר
 המודיעית מתתיהו בן יוחנן המעביר
 נוגש יון מעד ישראל, והוא הדר מלכות
 ישראל, כי שר וגבור יהיה הוא וכל
 זרעו אחריו בני החשמונאים; ובימים
 מועטים תשבר מלכותם, ולא באפים של
 אומה אחרת ולא במלחמה, כי מהם ובהם
 אשר קנאו אריסטובלוס והורקנוס על
 דבר המלוכה]. ועמד על כנו נבזה [ויתחזק
 אז על מעמדן מלכות רומי שנאמר בו
 (עובדיה א' ב) "בזוי אתה מאד", ויעמדו
 רומיים ויטלו המלכות מיונים] וכו'. וגם
 נגיד ברית [וגם מלך ישראל שיכרות
 עמם ברית גם הוא סופו שישטף מלפניו,
 כי יעברו על הברית, כמו שאמרו רז"ל
 (ע"ז ח): כ"ו שנה קמו בהימנותיהו
 בהדי ישראל והדר אשתעבדו בהון וכו'
 וכו': רמזים על כבוש אדום עמון ומואב
 על ידי רומא בעזרת מלך יהודה ועל
 מארעות הורקנוס ואריסטובלוס] וכו'.
 ולא תצלח כי עוד קץ למועד [החרבן
 דמלאת שבוע ס"ב האמורים בספר זה,

להבנות] הנזר כאשר עשיתי זה כמה שנים? והנביא צונה בשם ה' בתוכחה: „כי צמתם וספור בחמישי ובשביעי וזה שבעים שנה (עין לאחר ג'של"ח „השבון ע' שנה של גלות בבל" בסופו) הצום צמתוני אני?" וכו'. משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את אחיו וכו'. כה אמר ה': שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים וכו'. תחזקנה ידיכם וכו'. כי לפני הימים ההם (בטרם יוסד בית ה' צבאות ההיכל להבנות) שכר האדם לא נהיה ושכר הבהמה איננה וליוצא ולבא אין שלום מן הצר וכו'; ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה וכו'. כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה וכו' (השוה נבואות חגי וזכריה בשנת ג'ת"ח). ולסוף באה התשובה על שאלת השליחים מבבל: „כה אמר ה' צבאות: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמ'עדים טובים והאמת והשלום אהבו" וכו'. [י"ר תענית ד'ה: תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש: צום הרביעי זה י"ז בתמוז (ועין ג'של"ח ט' בתמוז—ז' באב) שנשתברו הלוחות ובטל התמיד והבקעה העיר ושרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכלו, צום החמישי זה ט' באב שבו חרב הבית בראשונה ובשניה, צום השביעי זה ג' בתשרי יום שנהרג בו גדליהו בן אחיקם, צום העשירי זה י' בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים (לפי הכתוב יח' כ"ד ב: עין ג' של"ו). (בבבלי ר"ה יח' יש הוספה: ואמאי קרי ליה רביעי', חמישי', שביעי', עשירי'—לחדשים). ואני אומר: צום העשירי זה חמשה בטבת יום שבאת שמועה לגולה (לפי הכתוב יח' ל"ג כא; עין ג' של"ט), אלא שביהודה מתענין על המעשה ובגלויות על השמועה (ובבבלי סם:

ועשו יום שמועה כיום שרפה).—הפרקים הסמוכים ט—י"ד זמנם לא פורש. ט: „משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק" ומדבר על מפלת כל הארצות הסמוכות לא"י ועל השתעבדותן לאלהינו. י: מדבר על קבוץ כל גלויות ישראל. י"א מתחיל „פתח לבנון דלתיך" ובפרק מרבים הרמזים והסמלים שכפי האמור לעיל קשה לעמד על פתרונם; ועין רש"י שם. והוא הדין בשאר הפרקים. י"ג ב—ו: „והיה ביום ההוא אכרית את שמות העצבים מן הארץ ולא יזכרו עוד וגם את הנביאים ואת רוח הטמאה אעביר מן הארץ. והיה כי יבא איש עוד ואמרו אליו אביו ואמו יולדיו: לא תחיה כי שקר דברת בשם ה' ודקרוהו אביו ואמו יולדיו בהנבאו" וכו'—וזה מסמן סוף הנבואה בישראל (עין בערך הסמך). [י"ג ח: „והשלישית יתר בה" — י"ש זכריה תקפא: אלו ישראל שאין מתישבים בארצם אלא בגאולה שלישית; גאולה ראשונה זו גאולת מצרים, שניה זו גאולת עזרא, גאולה שלישית אין לה הפסק]. י"ד מדבר על „יום בא לה' וכו' ואספתי את כל הגוים אל ירושלים למלחמה ונלכדה העיר וכו' ויצא חצי העיר בגולה ויתר העם לא יכרת מן העיר וכו' והיה ביום ההוא וכו' והיה יום אחד, הוא יודע לה', לא יום ולא לילה, והיה לעת ערב יהיה אור (י וכו') וישבה ירושלים לבטח וכו' והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחוות למלך ה' צבאות ולחג את חג הסוכות וכו' זאת תחיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסוכות וכו' ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' צבאות ביום ההוא". [זכריה הוא אחד ממ"ח הנביאים שקמו להם לישראל משנכנסו לארץ ומאחרוני הנביאים].

„תאריך השטרות“, „התקופה“ ת, מעמוד 290 ואילך, ששם מובאה דעת רב סעדיה נאון (ועוד דעות ממקורות אחרים) ע"ד זמן הפסק הנבואה, שהוא מאתרו עד תחלת מנין שטרות (נ'תמ"ח); ואנו סמכנו על דברי רש"י המובאים בפנים, שאם כי לע"ע לא עלה בידנו לגלות את מקורם, אבל ודאי שהם לקוחים מדברי רז"ל, כדרכו של רש"י. ואם גם נניח שרש"י אמר את הדברים מעצמו, הנה יש לו יסוד נכון להם מן המקרא נופם, שכן אין אנו מוצאים במקרא שום נבואה לאחר שנת ד' לדריוש. ועוד מתברר לי שיש להבחין פה בין שני דברים: הפסק הנבואה וזיתום כתבי הקדש. הפסק הנבואה ודאי שיש לקבוע, כדברי רש"י לפי המקרא כנ"ל, בשנת ד' לדריוש; ואלו בדברי רב סעדיה הנזכרים מדובר פעם אחת על „יום נחתם חזון ונבואה“, ופעם שנית „ונחתם חזון בשנת מ' לבנות הבירה (המקדש) שנית“, וכפי הנראה כונתו פה לחיתום כתבי הקדש שנעשה בידי אנשי כנסת הגדולה, לפי דעתו עם תחלת מנין שטרות, נ'תמ"ח לאדם, לאחר שנוכחו לדעת כי משנת ד' לדריוש, שהיא ג' לבנין בית שני, לא היתה עוד נבואה חדשה, ואמנם במקום אחר קרא רב סעדיה למנין השטרות בשם „למשלת החכמים“, וכמו שהוסיב ח"י בורנשטיין לפרש (ועין שם כדבריו) כונתו לתקופת אנשי כנסת הגדולה וחכמי המשנה. ואולם סופרים אחרים, שלא הבחינו בין הפסק הנבואה ונחתום החזון, העבירו את תאריך חתום החזון שהוא תאריך מנין השטרות, גם לתאריך הפסק הנבואה. ובסע"ז אני מוצא: „... מלכה מלכות יון בשנת נ"ב שנה למדי ופרס. מתו חגי זכריה ומלאכי, באותו הזמן פסקה נבואה מישראל היא שנת ג' אלפים ארבע מאות וארבע לכריאת עולם“. נוסחה זו ודאי משובשה, ולפני חיי בורנשטיין (התקופה) עמ' 229 (הערה 2) היתה נוסחה של סע"ז, שלפיה נפסקה הנבואה בשנת נ'תמ"ב. אבל סע"ז אינו מקור בן סמר.

[...]. סוף הנבואה בישראל; רש"י יומא כא: „ורוח הקדש לא שרתה בנביאים משנת שתים לדריוש“, ויפה תוקן שם „ארבע“ במקום „שתים“, שהרי זכריה נתנבא בשנת ד' לדריוש, כנ"ל. – סע"ז: עד כאן היו הנביאים מתנבאים ברוח הקדש, מכאן ואילך, „הט אונך ושמע דברי חכמים“ (משלי כ"ב יז) וכו', וכן הוא אומר (יב' ל"ב ז): „שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך“, יכול זקני השוק? תלמוד לומר, ויאמרו לך, הא למדת שזקן זה שקנה חכמה. – סע"ז: משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי גסתלקה רוח הקדש מישראל. ואעפ"י כן היו משתמשין בבת קול. ועין שם ובירר סוטה ט"ז ע"ב בת קול. – גייר נג, ועוד: „מפי שמועה אמרו“ – מפי חגי זכריה ומלאכי – כלומר: שמהם התחילה הקבלה של אנשי כנסת הגדולה, היא תורה שבע"פ מפי השמועה, כאמור באדר"ג: אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי. ועין גי' י"ד יסוד כנסת הגדולה. – ר"ה יט: העיד ר' סימאי משום חגי זכריה ומלאכי על שני אדרים שאם רצו לעשותן שניהן מלאים, שניהן חסרין, אחד מלא ואחד חסר – עושין, וכן היו נוהגין בגולה. – ויש עוד בתלמוד כמה הלכות מפי חגי, כגון יבמות טז: דברי ר' דוסא בן הרכינס: מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר וכו'; קיד' מג: שמאי הזקן אומר משום חגי הנביא וכו'. ועוד הרבה].

הערה. המאמר המובא מס"ע סמוך למאמרו: „אלכסנדרוס מקדון שמלך י"ב שנה“ (עין גית' ג'תל"ו), ואם כן אפשר שס"ע מאתר את סוף הנבואה עד לאחר מות אלכסנדר; ואולי כונת ס"ע היא, שהני זכריה ומלאכי לא מתו אלא בתקופה ההיא, אבל הפסק הנבואה היה עוד בחייהם, ועין במאמר „תאריכי ישראל“ לח"י בורנשטיין, פרק

[–]. י"ב לחדש הראשון (ניסן) נסעו העולים מנהר אהוא;

[–]. א' לחדש החמישי (אב). עזרא וקהל העולים עמו הגיעו לירושלים וישבו שם שלשה ימים;

[–]. ד' באב. שקלו הכסף והזהב והכלים בבית אלהים והקריבו קרבנות. עזרא ד' ח'.

[–]. אלול. על דבר שאלת עבדו של חדש אלול בשנה זו עין למטה בערך כ"ד בתשרי].

[ג'ת"ד]. הערה מקדמת לשנת ג'ת"ה, ו' לבנין הבית: השנה לא פורשה, אבל היא יוצאה מאליה ממשמעות הכתובים, שכן המאורעות עד כאן מגיעים עד אב, ומכאן ואילך – מתשרי. הערכים הראשונים הרשומים פה לשנה זו שלכו הנה לפי הפרקים נחמיה ח'–י'; ואלה הן הראיות שפרקים אלה זמנם ומקומם פה ולא בתקופת נחמיה:

(א) בפרק ח' מדבר בפרוש על עזרא הסופר, ואם כי נזכר שם (ט) "ויאמר נחמיה, אבל רק בנוף שלישי, ואלו בשאר פרקי נחמיה השיכים בלי כל ספק לתקופתו (נח' א'–ז' ה'; י"ג) נחמיה הוא המדבר בנוף ראשון (ועין בהערה לשנת ג'תכ"ו עלית נחמיה); הפרקים ט' י' הם במדה ניכרת המשך לפרק ח'.

(ב) לפי דברי רב אשי בערכין יג ולב (ובן גם דעת הרמב"ם הראשונה בהל' שמיטה ויובל פרק י') חזרו למנות שמיטין ויובלות בשנה ז' לבנין הבית, ולפי ס"ע נתייבנו גם במעשרות לאחר עלית עזרא; ואמר אני, כי לזה מצאו סמך לא בשום מקום אחר רק בכתוב נח' י' לב (ו'נמש' את השנה השביעית ומשא כל יר') ולהלן באותו הפרק בכתובים לו–מ. אמנם בנספח ו' סמן ז' הוכחנו, כי לפי דעתו השניה והנכונה של הרמב"ם לא היה צורך להתחיל במנין חדש של שנות השמיטה, כי מנין

[ג'ת"ב]. ו' לדריוש. ג' באדר. גמר בנין הבית. חנוכת בית אלהים. הקמת הכתנים והלויים על מחלקותיהם. עזרא וסו–יח.

[–]. א'–ז' בניסן. מנחות מה. על פי הכתובים יחד מ"ה יח–כ (ועין רש"י שם ושם): מלואים הקריבו בימי עזרא כדרך שהקריבו בימי משה. עין ב'תמ"ט כ"ג באדר].

[–]. י"ד לחדש הראשון (ניסן). עשית הפסח בטהרה;

[–]. ט"ו–כ"א בניסן. חג מצות שבעת ימים בשמחה. עז' יט–כב. [ס"ע כט: ובאותו הזמן לשנה הבאה–]

[ג'ת"ג]. ו' לארתחששתא [הוא דריוש, הוא כורש]. א' לחדש הראשון (ניסן). יסוד המעלה של עזרא מבבל. עז' ד' א–י. הערה. זמן עלית עזרא מבבל בא' לח' הראשון מפורש בכתוב עז' י' ט. הפרק הקודם מכתים בספור על גמר בנין הבית בנ' באדר ועל חגיגת חג הפסח והמצות, ובפרק ז' מהחיל ספור עלית עזרא במלים, "ואחר הרברים האלה וכו', ואולם בס"ע וכן בערכין יג. סובא הכתוב עז' י' טו על גמר בנין הבית בנ' באדר, ואח"כ: "באותו הזמן לשנה הבאה עלה עזרא, והכונה ברורה: בשנה הבאה בא' בניסן, ופלא הוא שתוספות שם "אותו" אומרים שעזרא עלה מבבל בנ' באדר.

[–]. ארתחששתא המלך נתן לעזרא הכהן הסופר כתב רשיון לכל מתנדב מישראל ללכת לירושלים. להוביל לשם כסף וזהב של המלך ושל המתנדבים מבני העם וכו' ופקודה לגזברים שבעבר הנהר לתת לעזרא כל מה שישאל עד מאה ככר כסף וכו'. בני המשפחות שעלו עם עזרא מנויים בפרק ח', הזכרנו בלבד אלף שבע מאות עד שמונה מאות. מבבל הלכו העולים אל הנהר אהוא, ושם קרא עזרא צום, "להתענות לפני אלהינו לבקש ממנו דרך ישרה לנו ולטפנו ולכל רכושנו, כי בושתי לשאול מן המלך חיל ופרשים לעזרנו מאויב בדרך" וכו';

הזה הלך לבקשו, ובסתר הגיע עד סוף פרק י' מצא שם לה את הכתוב, והנדרלות הפלנו על קרבן העצים, והחליט כי לכך התבון רש"י; ואולם באמת היתה כוונתו של רש"י לכלול בכלל האגרת שנמצאה את כל הפרק י' עד סופו, הינו עד י"א א ששם אמר: "ושאר העם הפילו נדרלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלים". ומכאן ראה עד כמה יש להזהר ולדיק בדברי רש"י.

[ג'תי"ד]. א' לחדש השביעי (תשרי) [רש"י: הוא יום של ראש השנה], "ואספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים ויאמרו לעזרא הסופר להביא את ספר תורת משה" וכו'. עזרא צמד על מגדל עץ אשר עשו לדבר וקרא בספר התורה, "מן האור עד מחצית היום", "והלויים מבינים את העם לתורה, והעם על עמדם". "ויאמר נחמיה הוא התרשתא ועזרא הכהן הסופר וכו' לכל העם; היום קדש הוא לה' אלהיכם, אל תתאבלו ואל תבכו", כי בוכים כל העם כשמעם את דברי התורה, לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדונינו" וכו'.

[—]. ביום השני [רש"י: של ראש השנה; אבל עין למטה בערך כ"ד לחדש הזה] נאספו ראשי האבות אל עזרא הסופר וימצאו כתוב בתורה אשר ישבו בני ישראל בספות כחג בחדש השביעי; העברת קול בכל הערים ובירושלים: "צאו ההר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עצי עבת לעשות סכות". עשית הספות איש על גגו ובחצרותיהם וכו'.

[—]. ט"ו—כ"א בתשרי]. "ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בספות, כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא [ס"ע ל:]

לא נפסק עוד משנת החרבן, נשליח, שהיתה מוצאי שביעית; ולפי זה מקבלות המלים, ונטוש את השנה השביעית פרוש יותר נכון: לא שנתחיל מנין חדש. אלא שנקיים מצות שמיטה כשתגיע השנה השביעית לפי המנין הידוע לנו.

(נ) נחמיה ז' ה' אומר: "ויתן אלהי אל לבי ואקבצה את החרים ואת הסננים ואת העם להתירש ואמצא ספר היחס העולים בראשונה ואמצא כתוב בו (ו): אלה בני המדינה" וכו'. הכתובים מכאן ועד סוף הפרק (ענ) הם חזרה בשנויים מועטים על פרק "ואלה בני המדינה" וכו' עזרא ב' א— ע עד אמצע הכתוב נ' א; והמעין היטב בעזרא נ' א ובנח' ז' ענ וח' א יראה ויבין כיצד חברו בנחמיה שני הפרקים האלה יחד, אף-על-פי שפרק ז' לקוח מתחלת עזרא, מתקופת עליית זרובבל המסתיימת עם פרק ז' שבספר עזרא, ואלו פרק ח' שבנחמיה לקוח מתקופת עליית עזרא המתחילה רק מפרק ז' שבספר עזרא. ואולם רש"י נחמ' ז' ה' מפרש את המלים: "ואמצא כתוב בו: כל אלה הרבירים היו כתובים באותה אגרת: אלה בני המדינה העולים" וגו' עד, והנדרלות הפלנו על קרבן העצים' (לקמן ז' לה). והנה דברי רש"י אלה האחרונים תמוהים מאד: הכתוב נחמ' ז' לה עומד באמצע הענין, ושאר הכתובים עד סוף הפרק הם בלי ספק המשך אותו הענין, ואין שום טעם ויסוד להפסיק באמצע ולהפריד בין הכתובים ולאמר שער כאן לקוח מן האגרת שנמצאה, ומכאן ואילך הם שוב דברי נחמיה. ואולם לאחר עיון נחברר לי בהחלט שבדברי רש"י פה שובשו: רש"י אינו רגיל להראות את מקום הכתובים שהוא מביא, אלא מסתפק במלים: למעלה, לעיל, לקמן וכד' ורוב מראי המקומות הם הוספת המעתיקים או המדפיסים. כאן כתב רש"י כפי הנראה: עד הפלת נדרלות, או עד הפילו נדרלות, והמעתיק שרצה להראות את מקום הכתוב

אפשר לומר כן? אלא מקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע, מה בימי יהושע נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות וקדשו ערי חומה, אף ביאתן בימי עזרא נתחייבו במעשרות ובשמיטין וביובלות (ואולם הגמרא ערכין לב מסיקה, כי היובל לא היה נוהג עוד ומנו יובלות לקדש שמיטין; ועין רש"י טו) וקדשו ערי חומה, והיו ששין ושמחים לפני המקום ב"ה, שנאמר] ותהי שמחה גדולה מאד. ויקרא בספר תורת האלהים יום ביום מן היום הראשון עד היום האחרון ויעשו חג שבועת ימים:

[–. כ"ב בתשרי]. „וביום השמיני עצרת כמשפט.” נח"ח.

[–]. „וביום עשרים וארבעה לחדש הזה (השביעי, המפורש בפרק הקודם) נאספו בני ישראל בצום ובשקים ואדמה עליהם, ויבדלו זרע ישראל מכל בני נכר וכו' ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחוים לה' אלהיהם.” הלויים אמרו תפלה המכילה תמצית דברי ימי ישראל למן אברהם. נח"ט. „וביום עשרים וארבעה לחדש הזה” – ירר ע"ז א' א: ולמה לא אמר בכ"ג? (כלומר: מיד לאחר החג המסתיים בכ"ב?). משום בריה דמועדא (סעודת אסרו חג). ואולי משום שיום כ"ג היה בשבת? אי אפשר, שאם כ"ג בתשרי היה בשבת נמצא לפי החשבון כי יום כפור, י' בתשרי, חל בא' בשבת. ומה בכך? האם אין ר' חוניה מתיר לקבוע את יום כפור בא' בשבת (תחת לעבר את אלול)? אמר ר' יוחנן בר מריא: אני עשיתי את החשבון של אותו חדש (כפי הנראה לפי מולד הלבנה). ולא היה אז (כ"ג בתשרי) בשבת. – מרשימה זו מתברר, כי כ"ג בתשרי בשנה זו היה מחרת יו"ט. ואולם ברה"ט אמור: מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעבר.

והתוספות שם אומרים: „משמע דבימי עזרא היה מעבר.” ומוצאין לזה סמך מן הכתובין נח"ד וח"י, ובעקר מן הכתוב הנ"ל נח"ט א: „וביום כ"ד לחדש הזה נאספו וכו', ובאין לידי מסקנה (בנגוד לדעת הירושלמי), כי נאספו לצום יום כ"ד בתשרי, משום שזה היה יום יציאת סוכות (אסרו חג), ואז טרם היה קיים המנהג לכבד יום זה משום מחרת יו"ט. ומה מסיקין התוספות, כי עברו את אלול של השנה הקודמת ועשו שני ימים ר"ה, הינו שיום ל' לאלול היה יום ראשון של ר"ה, ומה שאמור שם נח"ח יג, וביום השני' משמעו שני של ראש השנה, אם כי זה היה יום א' בתשרי, וסוכות קבעו ביום ט"ז בתשרי, שהוא ט"ז לל' באלול, ונמצא שמוצאי החג היה ביום „עשרים וארבעה לחדש הזה”, הינו כ"ד למן ל' באלול. ודוחק].

הערה. דברי היר' הנ"ל יהיו מובנים לנו כל צרכם, אם נברר את הקביעות של השנה שבה אנו עומדים. מדברי ר' יוחנן בן מריא מוכח לאין ספק, כי המדובר כאן הוא על שנה מקימה וידועה לו היטב, שאם לא כן לא היה יכול לעשות את חשבון קביעותה. ומשום זה אפשר לנו למצוא, מתוך המשא ומתן של היר', אם לא ראייה מוחלטת, עכ"פ סמך חדש חזק לדעתנו, כי מספרי השנים בספר הזה, הערוכים לפי סדרי הזמנים של ט"ע והתלמוד, מסמנים את מספרי השנים לאדם שעברו עד כל מאורע נתון, ובגדול דיון משמע, כי גית'יד שנים לאדם עברו עד המעשה המסופר בנח"ט, והמעשה נופו היה בשנת ג'תמ"ז לאדם, שהיא ג'תמ"ז ליצירה. לשם זה ניתן כאן את רשימת מולדות תשרי האמצעיים (לפי הלוח העברי המקובל) והאמתיים של ג' השנים ליצירה:

גית'יד: מולד אמצעי: ג' ד תקי, שהוא בשנת 348 לפני מנין הנוצרים, ב' 13

3419

ג'ת"ד לאדם

217

זמנים

אל עזרא והודיעוהו, כי זרע הקדש התערבו בעמי הארצות ונשאו מבנותיהם להם ולבניהם. עזרא קרע את בגדיו וכו' וישב משומם עד למנחת הערב. ובמנחת הערב קם מתעניתו וקרע על ברכיו והתפלל תפלת דודי מלב מרתח והוכיח והזהיר את העם מהתערב בעמי הארצות. בהתפללו „נקבצו אליו מישראל קהל רב מאד אנשים ונשים וילדים כי בכו העם הרבה בכה". ועזרא השביע את שרי הכהנים והלויים וכל ישראל לכרות ברית לאלהינו להוציא כל נשים והנולד מהם. עזרא ט"ו ו. (וכפי הנראה פה הוא מקום פרק בחמיה י'): כריתת אמנה בחתימת „שרינו לוינו כהנינו" שפורשו בשמותיהם, והראשון בהם הוא נחמיה התרשאת בן חכליה: ללכת בתורת האלהים, לבלי התחתן בגוים, לשמור את השבת ואת שנת השמטה ולתת את המעשרות וכו'. נח"י.

[מן הכתובים עד ט"ז-ה: „ואני יושב משומם עד למנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי" וכו' ונח ט"ג: „ויקראו בספר תורת ה' אלהיהם רביעית היום ורביעית מתודים ומשתחווים" וכו' לומד אבני מגלה, כי ביום תענית מן הבקר עד חצי היום מצינים בעניני העיר (לפי רש"י: מאספים בני העיר ובודקים ומזהירים אם יש בידם עבירה), ומחצות היום עד הערב רביעית היום קוראים (בתורה) ומפטירים ורביעית היום מתודים ומשתחווים.

תענית כו: זמן עצי כהנים והעם תשעה (רש"י: באלו ט' זמנים היו הכהנים והעם מתנדבים להביא עצים והיו מקריבין קרבן אותו היום וכו'); בא' בניסן בני ארח בן יהודה; בכ' בתמוז וכו'; בה' באב וכו'; בז' בו וכו'; בט"ו בני זתוא בן יהודה ועמהם כהנים ולויים וכל מי שטעה בשבטו ובני גונבי עלי ובני

בספטמבר שעה 22,29; והמולד האמתי קדם לו בכ" 8 שעות, והוא: כ' 13 בספ' שעה 14,25.

ג'תט"ו: מולד אמצעי: ו יג שט, שהוא בשנת 347 לפמה"נ, ו' 3 בספ' שעה 7,17; והמולד האמתי קדם לו בכדי 17 שעה וחצי: ו' 2 בספ' שעה 13,37.

ג'תט"ז: ו י תתצח, שהוא בשנת 346 לפמה"נ, ו' 22 בספ' שעה 4,50; והמולד האמתי קדם לו בכדי 14 שעה וחצי: ה' 21 בספ' שעה 15.

והנה אם נתפוס את השנה ג'ת"ד ליצירה, שיום מולד תשרי שלה יכול היה להחשב כ' או ג' בשבת, בין שנקבע ר"ה ביום המולד ובין למחרתו ובין למחרת מחרתו, אי אפשר שכ"ג בתשרי יחול בשבת, אלא לכל המאוחר ביום ו' בשבת, ואלו התבונן היר' לשנה זו, לא היה יכול להתעורר בעיניו זה שום ספק.

והוא הדין בדבר ג'תט"ו ליצירה: בין שהיה ידוע להם יום המולד האמתי (ו' לאחר חצות) ובין שחשבו אותו ליום השבת, הנה ר"ה יכול היה להקבע לכל המוקדם בשבת, וממילא כ"ג בתשרי חל לכל המוקדם ביום א' בשבת, ושוב אין מקום לשום ספק.

אבל בשנת ג'תט"ו ליצירה, שמולד תשרי האמתי שלה חל ביום ה' לאחר חצות, והאמצעי ביום ו', הנה לפי חשבונו היום אמנם נדחה ר"ה מיום ו' לשבת, אבל בעת שקדשו עפ"י הראיה ודחיית ארו טרם היו נהוגות, היה ר"ה נקבע ביום ו', והיו מה ששאל היר': אולי נקבע באותה שנה ר"ה ביום ו' וממילא כי בתשרי חל בשבת? ולכן הוצרך ר' יוחנן בן מריא לעשות חשבון מדויק, שפרטיו אינם ידועים, לנו, כדי להוכיח, כי ר"ה לא נקבע בשנה ההיא ביום ו'.

[—]. „וככלות אלה נגשו" השרים

הגדולה, שהחזירו הגדולה ליושנה: חזרו לומר „הגדול הגבור והנורא” נח' ט לב; ולפי זה יש לקרוא כנראה אנשי כנסת הגדולה. מתקנות אנשי כנסת הגדולה יש להזכיר פה: ימי קריאת המגלה כמפורט במגלה משנה א' (מגלה ב.); (שם יז) ק"כ זקנים ובהם כמה נביאים תקנו תפלת שמונה עשרה ברכות לימי חול; (ברכ' לג.) אנשי כנה"ג תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות (כלומר: לכל המועדים); לפי ברכ' כו תפלות (שחרית, מנחה וערבית) אבות תקנום לפי דעה אחת, ולפי דעה שנית: תפלות כנגד תמידין תקנום (רש"י: אנשי כנה"ג).

ועין לקמן א' בניסן תקנות עזרא.

[—]. „ויעבירו קול ביהודה וירושלים לכל בני הגולה להקבץ ירושלים, וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה”;

[—]. כ' בחדש התשיעי (כסלו). „ויקבצו כל אנשי יהודה ובנימין ירושלים לשלשת הימים—וישבו כל העם ברחוב בית האלהים מרעידים על הדבר ומהגשמים”. הקהל נאות להשמע לעזרא אבל טען: „העם רב והעת גשמים ואין כח לעמד בחוץ והמלאכה לא ליום אחד ולא לשנים, כי הרבינו' לפשע בדבר הזה”, ולכן העמדו בתי דין מראשי האבות ומוקני עיר עיר ושופטיה לברר את כל מקרי נשואי התערובות;

[—]. א' לחדש העשירי (סבת) ישבו לדרוש הדבר;

[—]. א' לחדש הראשון (ניסן). גמר ברור כל עניני האנשים ההושיבו נשים נכריות, וכמה מהם מנויים בשמותיהם, והם התחילו להוציא נשיהם. עזרא יז—מד. [לפי או"ח סי' תק"פ והכל בו מת עזרא (וגם נחמיה) בט' בטבת, והשנה לא פורשה.—מגלה לא: עזרא תקן להם לישראל

קוצעי קציעות (והפרוש בגמרא שם כה.); בכ' ב' בכ' באלול וכו'; בא' בטבת. ושם כה: למה הוצרכו לומר „ומן עצי כהנים והעם” אמרו: כשעלו בני הגולה לא מצאו עצים בלשכה, ועמדו אלו והתנדבו משלהם, וכך התנו נביאים שביניהם, שאפילו לשכה מלאה עצים יהיו אלו מתנדבין משלהם, שנאמר, נח' י' לה: „והגורלות הפלנו על קרבן העצים הכהנים הלוים והעם להביא לבית אלהינו לבית אבותינו לעתים מזמנים שנה בשנה לבער על מזבח ה' אלהינו ככתוב בתורה”].

[—]. יסוד כנסת הגדולה. בנח"י א—ל מנויים האנשים שחתמו על האמנה, ומספרם פ"ב או פ"ג, ויש מונים שם פ"ד או פ"ה (יר' מגלה א' ה; ושם: ובהם שלשים וכמה נביאים). ממדרש רות רבה ד' י יוצא, שהם הם אנשי כנסת הגדולה (לפי רש"י ב"ב א: חגי, זכריה ומלאכי, זרובבל ומרדכי וחבריהם), שלפי אבות א' מסרו הנביאים להם את התורה. במקומות אחרים (כגון מגלה יז ויח) נמנים „ק"כ זקנים ובהם כמה נביאים”, שאף שם הכונה כנראה לאנשי „כנסת הגדולה”, והמספר ק"כ משלימים בדרכים שונות לפי הכתובים הבאים (בירר יב א' א יש גם: נמנו שלשים וכמה זקנים). בירר ברכ' א' י: הרי אנשי כנסת הגדולה קראו אותו אברם, ולראיה מובא הפסוק נח' ט' ז. ועין הרמב"ם בהקדמתו „למשנה תורה”: בית דינו של עזרא הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה, והם חגי זכריה ומלאכי דניאל וחנניה ומישאל ועזריה ונחמיה בן חכליה ומרדכי בלשן וזרובבל והרבה חכמים עמהם תשלום מאה ועשרים זקנים. האחרון מהם הוא שמעון הצדיק והוא היה מכלל המאה ועשרים. ועין „אוצר ישראל” ערך כנסת הגדולה. ועין יומא סט ירר' ברכ' ג' ח הטעם למה נקראו אנשי כנסת

מלכות אלכסנדר. כפי שהן ידועות לנו מן ההיסטוריה הכללית, הינו מקיץ גיתכ"ג עד קיץ גיתכ"ו לאדם, שהן גיתכ"ה עד גיתכ"ו למנין יצירת שלנו (עין בכללי ההשוואה בראש הספר).

[גיתכ"ו]. עשרים [ג' ג]: לארתחששתא הוא דריוש]. בחדש כסלו. לנחמיה בן חכליה [ס' לה]: זרובבל שנזרע בבבל, ומה שמו? נחמיה בן חכליה שמו! ועין נח' י"ב מן]. בשושן הבירה בא חגני אחד מאחיו הוא ואנשים מיהודה וספרו לו, כי "הנשארים אשר נשארו מן השבי שם במדינה ברעה גדולה ובחרפה וחומת ירושלים מפרצת ושעריה נצחו באש". נחמיה בכה והתאבל ימים וכו'. נח' א'.

[—]. עשרים לארתחששתא. בחדש ניסן. נחמיה מגיש היין למלך, וזה שואלו: "מדוע פניך רעים?" — נחמיה: "העיר בית קברות אבותי חרבה ושעריה אכלו באש". [מלבד משמעות הכתובים שיש מוקדם ומאוחר בפרקי נחמיה א' וב' מובאה בר"ה ג גם ברימא: דברים שאמר חגני לנחמיה בכסלו (נח' א' א—ד) אמרם נחמיה למלך בניסן (שם ב' א—ג)]. המלך מרשה לו דלכת לירושלים ונותן לו אגרות לפחוות עבר הנהר וכו'. סגב'טס החרני וטוביה העבד העמוני התרגזו אשר בא אדם לבקש טובה לבני ישראל. נח' ב' א—י.

הערות לעלית נחמיה.

א. בתוספות ריה ג, שנת' מובעות שתי דעות בדבר שנת עלית נחמיה: (א) בניית המקדש ובניית החומה בימי נחמיה נעשו בעת אחת, ואם כן אי אפשר לפרש ששנת עשרים לארתחששתא מקונה לשנת כ' לדריוש, שבשנת ו' למלכותו נגמר בנין הבית, ולכן פרשו שהכונה היא כ' לכורש, שהיא ג' לדריוש (גית"ט), והכתוב נח' ב' א יש לקרוא כך: "ויהי בחדש ניסן שנת עשרים לארתחששתא, המלך (דריוש הובא) יין לפניו". (ב) אבל בסוף מדין התיספות, כי

שהיו קורין קללות שבתורת כהנים (פרשת בחקותי, ויק' כ"ו) קודם עצרת וקללות שבמשנה תורה (פרשת תבוא, דב' כ"ז כ"ח) קודם ראש השנה, כדי שתכלה שנה וקללותיה. — ב"ק פב. (ובסוגרים לפי ירר מגלה ד' א): י' תקנות תקן עזרא, ובהן: שקורין (בתורה) במנחה בשבת; וקורין בב' ובה' בשבת: תקנה זו נתקנה קודם, עין ב'תמ"ח כ"א—כ"ג בניסן, אלא שעזרא קבע ג' אנשים וי' פסוקים; ודין בב' ובה' בשבת, כי לפי כתר ג. היו קודם לכן בתי דינים קבועין בכל יום, ומכבסין בה' בשבת מפני כבוד השבת; (ואופן פת בערבי שבתות שתהא פרוסה מצויה לעני), ואוכלין שם בערב שבת (שהוא מכניס אהבה ומוציא תאוה); (ואשה חופפת וסורקת קודם לטהרתה ג' ימים) וכו'. ועין עוד לעיל: יסוד כנסת הגדולה. — ירר יב' א' ר' דוסא בן הרכינס ראה את ר' אלעזר בן עזריה והכירו שהוא דור עשירי לעזרא ועיניו דומות לעיניו של עזרא; ובמ' נג. נזכר ר' אבטולס, עשירי לר' אלעזר בן עזריה, ובן בנו רבי עזרא].

[גיתכ"ג—גיתכ"ו. ס"ע ל: י"ג שנה שמלך אלכסנדרוס מקדון, והוא המרמוז בדניאל ח' כא: "והצפיר השעיר מלך יון והקרן הגדולה אשר בין עיניו הוא המלך הראשון", ושם י"א ג' ד: "ועמד מלך גבור ומשל ממשל רב ועשה כרצונו, וכעמדו תשבר מלכותו ותחץ לארבע רוחות השמים" וכו'].

הערה: מאמר זה בס"ע מכון כפי הנראה לסוף מלכות אלכסנדר (ואמנם ב' רס ג' מביא נירסה: "שמלך אלכסנדרוס מקדון וסת"), ולכן הוא בא לאחר הרצאת קורות נחמיה; אבל מס"ע נופו אין לברר מאיזו ועד איזו שנה מלך אלכסנדר י"ב שנה (כפי הכתוב בס"ע, ויש להניח י"ג). ק"פ שנה של מלכות יון לפי ס"ע מתחילות, לפי סדר השנים המוכרח שבס"ע, משנת גיתמ"ב, אבל שם ודאי אין הכונה ממלכות אלכסנדר, אלא מסתמא ממלכות היונים בא"י, ולכן רשמתי את שנות

אין ראה שיצא מן הארץ בין עלית ורכבל ובין עלית עזרא; בשנת כ' לארתחשסתא (ג'תכ"ו); ולסוף בזמן לא ידוע לאחר שנת ל"ב לארתחשסתא (ג'תל"ח, שבה שב אל המלך, ולקץ ימים בא שוב לירושלים). [-]. א' באב (זה מכרח מחשבון ימי בנית החומה). נחמיה בא לירושלים וישב שם שלשה ימים. בלילה קם ולקח אתו מעט אנשים ותר את החומה הפרוצה ואחר כן פנה לכהנים ולהרים ולסגנים ודרש מהם לקום ולבנות את החומה. סנבלט החלני וטביה העבד העמוני וגשם הערבי שמעו ולעגו להם וגם האשימום במרידה במלך;

[-]. ד' באב - כ"ה באלול. בנית החומה ושעריה במשך חמשים ושנים יום. רשימת האשים שעזרו בבנית החומה בעבודתם ובכספם. חפרצות סנבלט וחבריו; מחשבותיהם לבוא להלחם בירושלים ולהרוג את הבונים. נחמיה מעמיד "את העם למשפחות עם חרבותיהם רמחיהם וקשתותיהם". "הבונים בחומה והנשארים בסבל עמשים באחת ידו עשה במלאכה ואחת מחזקת השלח" - "מעלות השחר עד צאת הכוכבים" - "והיה לנו הלילה משמר והיום מלאכה" וכו'. נח' ב' יא-ד. [שני הכתובים האלה, ד' טו טז, משמשים במגלה כ להגדרת היום והלילה. ובירר ברכ' א א: כמה כוכבים יצאו ויהא לילה? כוכב אחד ודאי יום, שנים ספק לילה, שלשה ודאי לילה. ועיי"ש כל ההמשך על לילה ושעור בין השמשות; בבלי ברכ' ב-ד ושבת לד-לה].

[-]. צעקת העם ונשיהם אל אחיהם היהודים. כי דלת העם במצוקתם ולשם שלום מסי המלך לזו כסף מאת העשירים, ואלה לקחו מהם בערבון את שדותיהם וכרמיהם וכבשו את בניהם ובנותיהם פעבדים. נחמיה רב עם החרים והסגנים ודורש מהם להשיב פנים את הרכוש

חומת ירושלים נשארה מפורצת גם לאחר נמר בנין הבית. וכ' לארתחשסתא היא כי לדריוש. מובן מאליו שסדר הזמנים אצלנו הוא לפי דעה אחרונה זו, ראשית משום שם"ע מסדר את עלית נחמיה לאחר נמר בנין הבית ולאחר עלית עזרא; ושנית, בנח' ו' אמר לנחמיה: "נעך אל בית האלהים אל תוך ההיכל ונסתרה דלתות ההיכל כי באים להרנך ולילה באים להרנך, והוא עונה: "האיש כמוני יכרח? ומי כמוני אשר יבוא אל ההיכל וחי? לא אבוא!", שמוה משמע שכבר עמד בית ה' על מבונה בנוי ונמר על דלתותיו וקדש הקדשים, ואלו בשנת ג' לדריוש הרי עמד הבית בתחלת בנינו.

ב. לפי הכתובים נח' ב' יא (שכבואו לירושלים שהה שם ג' ימים) ונח' ו' טו ("ותשלם החומה בעשרים וחמשה לאלול לחמשים ושנים יום") נמצא שנחמיה בא לירושלים בא' באב, ואם כן עשה את הדרך משושן לירושלים בזמן יותר קצר משעשה עזרא את דרכו מבבל לירושלים, שהרי עזרא יצא מבבל בא' בניסן והגיע לירושלים בא' באב (עין ג'תי"ג). ונחמיה יצא משושן כפי הנראה ממשוטם של הכתובים לכל המקדש באמצע ניסן בערך.

ג. כל הנ"ל מדובר בדבר עלית נחמיה העקרת בשנת כ' לארתחשסתא לפי נחמיה א' וב'. ואולם עוד בעלית ורכבל אנו מוצאים את השם נחמיה בין ראשי העילים. עזרא ב' ב ונחמ' ו' ז: "אשר באו עם זרכבל ישוע נחמיה"; ושם עזרא ב' סג ונח' ו' סה: "ויאמר התרשאת מפרש רש"י בשם חז"ל: הוא נחמיה בן חכליה ובנח' ח' ט אמר: "ויאמר נחמיה הוא התרשאת ועזרא הכהן הסופר; ובראש החתומים על האמנה שכרת עזרא (נח' ו' ב) עומד. נחמיה התרשאת בן חכליה. נמצא שלפי המסרת עלה נחמיה לארץ ג' או ד' פעמים; בימי זרכבל (ג'שיצ); בימי עזרא (ג'תי"ג); אבל

לא העמידו הדלתות ולא פקדו השוערים עד ז' באייר, ואותו היום עשוהו יום טוב; ואולם אותו הדבר כתוב במגלת תענית ב' פעמים: בפרק ב ובפרק ו, ושם היום הוא: „בשבעה באלול“. וזה הוא הנוסח בתחלת פרק ב: „בז' באייר חנוכת שור ירושלים דלא למספד. כשני מקומות כתוב במגלה הזאת חנוכת שור ירושלים דלא למספד: אחד כשעלו ישראל מהגולה ואחד כשפרצוהו מלכי יון וגדרוהו בית חשמונאי; ובתחלת פרק ו: „בשבעה באלול יום חנוכת שור ירושלים דלא למספד מפני שסדרוהו עובדי כוכבים וגברה ידם של ישראל ובנאוהו“. משתי הנוסחות האלה אולי יש להסיק, כי פרק ב מתכון לחנוכת החומה בימי נחמיה ופרק ו – לזו שבימי חשמונאים, אע"פ שגם פה מובאות כל הראיות מן הכתובים שבנחמיה]. לחגיגה נאספו מסביבות ירושלים הלויים והמשוררים, והכהנים והלויים הטהרו וטהרו את העם ואת השערים ואת החימה. החגיגה נעשתה בשמחה ובשיר, בשתי תורות גדולות ותהלוכות ובזיכרון זבחים גדולים. וישמחו כי האלהים שמחם שמחה גדולה וכו'. מנוי אנשים על הלשכות לאוצרות, לתרומות, לראשית ולמעשרות וכו'. נח י"ב כז – מה.

[ג'תכ"ז – ג'תל"ח]. י"ב שנה שהיה נחמיה פחה בארץ יהודה משנת כ' עד שנת ל"ב לארתחשסתא. נח ה' יד. [ס"ע ל: י"ב שנה עשה בארץ ישראל, מתקן בחומה ומשיב את ישראל איש לעירו ולאחוזתו].

[—]. השנה לא פורשה, אבל כמובן היא אחת משנות מלכות אלכסנדר: ג'תכ"ג – ג'תל"ח; ועין שם. – יומא ס"ז: בכ"ה בטבת (ויש גירסה: בכ"א בכסלו; עין תמיד א) יום הר גריזים הוא דלא למספד; יום שבקשו כותיים את בית אליהו

והנפש ולבטל את החובות. והחורים הבטיחו: „נשיב ומהם לא נבקש“. נח ה'. [—]. סנבלט וחבריו, בראותם כי עבודת בנין החומה הולכת ונגמרת, שכרו אנשים, ובהם נועדיה הנביאה ויתר הנביאים, לירא את נחמיה ולפתותו שיסתתר בהיכל. נחמיה ענה: „האיש כמוני יברח? וכו' [—]. כ"ה באלול. גמר בניית החומה לנ"ב יום. סדור זמני פתיחת שערי ירושלים ושמירתם. והעיר רחבת ידיים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנויים“. נח ר – ד ר.

[—]. נחמיה מקבץ את החורים והסגנים להתיחש ומוצא את ספר היחש של העולים בימי זרובבל. נח ז' ה. עין ג'ש"צ פקידת כורש ועלית זרובבל וג'ת"ד והערה מוקדמת לה. [—]. „וישבו שרי העם בירושלים ושאר העם הפילו גורלות להביא אחד מן העשרה לשבת בירושלים עיר הקדש ותשע הידות בערים“. נח י"א א.

הערה. ניכרים הדברים שכתוב זה הוא המשך של הכתוב נח ז' ד: „והעיר רחבת ידיים וגדולה והעם מעט בתוכה ואין בתים בנויים, וההחלטה עיר הפלת הגורלות נתקבלה בעת התקבץ החורים והסגנים כמסופר בכתוב נח ז' ה, ולכן אומר רשי בצדק, שכל סה שבינתים (נח ז' ו – י) היה כתוב באגרת היחש שמצאו מיסי עזרא. עין ג'ת"ד והערה מוקדמת לה.

[—]. רשימת האנשים שהתנדבו לשבת בירושלים. נח י"א. אחריה באה רשימת הכהנים והלויים אשר עלו עם זרובבל בן שאלתיאל וישוע, ובה מנוים תולדות ישוע עד חמשה דורות וכו'. „אלה בימי יויקים בן ישוע בן יוצדק ובימי נחמיה הפחה (עין ג'תכ"ז – ג'תל"ח) ועזרא הכהן הסופר“. נח י"ב א – כו.

[ג'תכ"ז. ז' באייר]. חנפת חומת ירושלים. [הזמן פורש במגלת תענית ב: אעפ"י שנשלמה החומה בכ"ה באלול

מאלכסנדרוס מוקדון להחריבו ונתנו להם. באו והודיעו את שמעון הצדיק. מה עשה? ועיי'ש בפרטיות על פגישתו עם אלכסנדר, אשר מסר לרשותו את הכותים לעשות בהם כרצונו. כיון שהגיעו להר גריזים חרשוהו וזרעוהו פרשינה כדרך שבקשו לעשות בית אלהינו. ואותו היום עשוהו יום טוב.

[— — —]. השנה לא פורשה, אבל בדברים המובאים כאן אמור פעמים: „ואותה שנה שבי' ע'ת היתה“; ומכיון שהמעשים היו בשנות מלכותו של אלכסנדר, שהם כנ"ל ג'תכ"ג-ג'תל"ו, ולפי האמור לעיל ג'ת"ד הערה מוקדמת סימן ב) נמצא שבשנים האלה היו שתי שנות שמיטה: ג'תכ"ח וג'תל"ה; וכפי הנראה השנה המכוננת פה היא ג'תכ"ח לאדם, והגרעין ההיסטורי הכלול בספורים אלה קרה בזמן שהותו של אלכסנדר בארץ ישראל, או זמן מועט לאחר כן: —ס' צא: ת"ר בעשרים וארבעה בניסן

(ובמגלת תענית ג' הגירסא היא: בכ"ה בסיון) איתנטיילו דימוסנאי מיהודה ומירושלים (רש"י: עוררין בעלי חמס שהיו רוצין לייטול חלק ביהודה ובירושלים). ועיי'ש ג' הוכוחים של גביהא בן פסיסא עם בני אפריקיא (שתבעו להם את ארץ כנען) ועם בני מצרים (שתבעו להם את הרכוש הגדול שהוציאו בני' בצאתם ממצרים והחשבו ששעה להם לשלם לששים רבוא יהודים שכר עבודה לפחות דינר ליום לכל אחד במשך ר"י שנה) ועם בני ישמעאל (שתבעו להם גם הם את ארץ כנען) לפני אלכסנדרוס מוקדון. [—?—]. לפי היוצא מן הערך הקודם

י'קודם חיה בתקופה זאת שמעון הצדיק, שלפי אבות א היה משי'י כנסת הגדולה ולפי שאר המקורות שמש (לפי רמב"ם בהקדמתו ל„משנה תורה“: אחר עזרא) כהן גדול מ' שנה, אם כי שנות חייו

ושנות כהונתו לא פורשו. מן המסופר עליו במקורותינו יש להזכיר עוד את המאמר, ביומא לט: מ' שנה שמש שמעון הצדיק היה גורל עולה בימיו וכו'; ועיי'ש ובירי' יומא ר' ג עוד כמה וכמה דברי פלא שהיו בימיו; פרה ג' ה: שמעון הצדיק עשה שתי פרות אדומות; גר"ם ט: אמר שמעון הצדיק: מימי לא אכלתי אשם נזיר. ועיי'ש המעשה בדבר נזיר אחד מן הדרום יפה עינים וטוב רואי; חוספתא סוטה יג. ביחוד: שמעון הצדיק שמע דבר מבית קדש הקדשים: בטלית עבדתא דאמר סנאה לאתאה להיכלה (בטלה עבודת האלילים שגזר השונא להביא לביהמ"ק), ונהרג גסקלגוס ובטלו גזרותיו; ולפי מגלת תענית קרה המאורע הזה בכ"ב בשבט ועיי'ש נתאשרה נבואת שמעון מיו"כ. ולכן נקבע יום זה שלא להספיד בו; מנ' קט: אותה שנה שמת אמר להן: שנה זו הוא מת וכו'. לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת, ונמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם. ועין בערך הסמוך.

[?]. יסוד מקדש חוניו במצרים. בהמשך אותו הספור שבסוף הערך הקודם מסופר (מנ' קט): בשעת פטירתו (של שמעון הצדיק) אמר להם: חוניו בני' (רש"י: שהיה חכם משמעי) ישמש תחתיו. לדברי ר' מאיר נתקנא בחוניו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו ב' שנים ומחצה, והוא עשה מעשה שהעלה על חוניו את חמת הכהנים; ולדברי ר' יהודה לא קבל עליו חוניו את הכהונה הגדולה, ואף על פי כן נתקנא בשמעי אחיו, והוא, חוניו, עשה את המעשה שהעלה עליו את חמת הכהנים. לדברי שניהם בקשו אחיו הכהנים להרגו, רץ מפניהם ורצו אחריו; הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לדברי ר' מאיר לשם עכו"ם, ולדברי

השבת [רש"י: כאשר נטו הצללים של ערב שבת בשערים] ויסגרו הדלתות ואמרה אשר לא יפתחום עד אחר השבת" וכו'. פעלתו כנגד "היהודים שהושיבו נשים אשדודיות עמוניות ומואביות, ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכו' ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם" וכו' והברחתי את החתן לסנבלט החרני מבני יודע בן אלישיב (עין י"ב י) הכהן הגדול. שם טו—לא.
[ירר תענית ד' ב: ר' נחמיה היה מזרע נחמיה התרשתיא].

[ג'תמ"ב—ג'סכ"א. ס"ע ז: ק"פ שנה של מלכות יון (הכללית, כלומר גט בארץ ישראל; ועין ג'תל"ז—ג'תמ"א). ואלו הן שמונה מלכי יון (ששנות מלכותם לא פורשו): אלכסנדרוס מקדון, פירטון, שלימון, סליקס, סנטרוק, אנטיוך, אנטיוכוס, גסקלגס].

[ג'תמ"ח. ס"ע ז: ובגולה כותבין בשטרות למנין יונים אלפא. פרוש הגר"א: מיציאת מצרים הוא אלף שנים, דהינו: ת"פ עד בנין הבית (ב'תמ"ח—ב'קכ"ז) ות"י שעמד (ב'קכ"ח—ג'של"ז) ונ"ב עד מלכות פרס (ג'של"ח—ג'שפ"ט), ונ"ב של מלכות פרס (נ"ש"צ—ג'תמ"א) ושש של מלכות יון (ג'תמ"ב—ג'תמ"ז), ובאותו זמן (משנת ג'תמ"ח) התחילו למנות בשטר למלכות יון (הרי שמיציאת מצרים עד שנה א' לשטרות עברו בדיוק אלף שנה. ועין ע"ז: "ושבקה לאלפא קמא" ורש"י שם). והג' יעבץ פרש: אלפא, כלומר שגם בלשון המנין נהגו לכתוב יוגית, וראיה משקלים ג'ב].

הערה. לפי פרושו הנכון של הגר"א (שאינו דוחה את פרושו של יעבץ) משתנה בזה הכרונולוגיה המסורתית עם הכרונולוגיה המדעית, שלפיה מתחיל המנין לשטרות משנת ג'תינ' ליצירה, ולפי כללי ההשוואה שבראש הספר ג'תמ"ח כאן—ג'תינ' ליצירה.

ר' יהודה—לשם שמים, שנאמר, ישע"י יט: "ביום ההוא יהיה מזבח לה' בתוך ארץ מצרים" וכו'. ועין ג'ר"יג ערך לאחר מפלתו של סנחריב].

הערה. מובן טאליו, כי בין פטירתו של שמעון הצדיק ובין יסוד מקדש חוגניו יש לאחר מתקופה זו ממש; אבל מכיון שהשנים לא פורשו במסורת אין לנו דרך אחרת אלא להכניס את המאורעות האלה פה לפי סמיכות הענינים.

[ג'תל"ו—ג'תמ"א. ו' שנים שמלכה מלכות יון בעילם, ואח"כ פשטה מלכותם בכל העולם כלו. ע"ז י].

[ג'תל"ח]. בשנת שלשים ושתיים לארתחשסתא מלך בבל באתי אל המלך, וזמן (שלא פורש) לא היה נחמיה בירושלים;

[?]. ולקץ ימים נשאלתי מן המלך (רש"י: שיתן לי רשות ללכת לירושלים ולחזור) ואבוא לירושלים" (הזמן לא פורש). בשבוע נחמיה לירושלים נודע לו, כי אלישיב הכהן, קרוב לטוביה (העמוני) לקח לעצמו לשכה בחצרי בית אלהים, שלפנים היו נותנים שם את המנחה וכו'. נחמיה השליך את כל כלי בית טוביה החוץ מן הלשכה וטהר את הלשכות ורב עם הסגנים על אשר נעזב בית אלהים והחזיר את הסדרים הקודמים. נח י"ג ד—י.

[—]. "ביום ההוא (שלא פורש, אבל זמנו לאחר המסופר בערך הקודם, שכן פסוק ה מתחיל "ולפני מזה") נקרא בספר משה וכו' ונמצא כתוב בו אשר לא יבוא עמוני (עין בערך הקודם על טוביה העמוני) ומואבי בקהל האלהים עד עולם וכו' ויהי כשמעם את התורה ויבדילו כל ערב מישראל". שם א—ג.

[—]. "בימים ההמה" (שזמנם לא פורש)—ריב נחמיה עם חרי יהודה על חללם את יום השבת במכר וקנין ותקנתו; ויהי כאשר צללו שערי ירושלים לפני

ותקנו בו כלי שרת והיו מתעסקין בו ח' ימים. ומה ראו להדליק את הנרות וכו' וכו'. — במדרש לחנוכה, ב, אוצר מדרשים" 182, מסופר בענין מלחמות החשמונאים: תניא, ג' שנים לא היה אדם יכול לעבור שם מפני ריחם (של הפגרים?), וז' שנים זרעו ישראל שדותיהם וכרמיהם בלא זבל מדם שלהם, וכ"ג שנים הסיקו ישראל מרומחיהם וקשתם].

[ג'סכ"ב—ג'כ"ד. ס"ע ל וע"ו ט: ק"ג שנה של מלכות בית חשמונאים. — ס"י צו: מלכות ראשון ע' שנה; רש"י: מלכות ראשונה של מלכות חשמונאי נתקיימה ע' שנה, ואף על גב דאמרין בס"ע דמלכות חשמונאי ק"ג ומלכות הורדוס ק"ג, עקר כבודם ופארם שלא שלטה בהם אומה לא נתקיים כל כך, ועיי"ש].

[ג'סכ"ב—ג'ס"ו. לפי ע"ו ח: כ"ו שנה שנשארו הרומאים נאמנים בבריתם עם ישראל (עין ג'סכ"ב), ואחר כך שעבדום].

[ג'ס"ו—ח. לפי הנ"ל: תחלת שעבודם של ישראל לרומאים; ק"פ שנה קודם שנחרב הבית פשטה מלכות (רומי) על ישראל].

[ג'כ"ה. תחלת מלכות בית הורדוס; ג'כ"ה—ג'רכ"ו. ס"ע ל: ק"ג שנה של מלכות הורדוס. — ס"י צו: ומלכות שניה (רש"י: מלכות הורדוס; כדלעיל בערך ג'סכ"ב—ג'כ"ד) ג'ב שנה].

[ג'כ"ט—ג'רכ"ח. שבת טו: הלל ושמעון (רש"י: רבן שמעון בן הלל), גמליאל (רבן גמליאל הזקן בן רבן שמעון) ושמעון (הוא ר' שמעון בן גמליאל הנהרג עם הרוגי מלכות, והוא היה אביו של רבן גמליאל, שעליו מדובר בברכות כו ובב"מ נט) נהגו נשיאותן בפני הבית (בעוד הבית קיים) מאה שנה (ק' שנה אחרונות שלפני החרבן התחילה נשיאותו של הלל, ופרנסו אלו ארבעה דורות ק' שנה; הלל קודם

[ג'סכ"ב. שנה א' למלכות בית חשמונאים, והיא שנת רט"ו לבנין בית שני; קע"ה לשטרות. ועין בערך ג'סכ"ב נ"כד. — לפי ע"ו ח: ל"ב קרבות עשו הרומים ביונים ולא יכלו להם, עד ששיתפו את ישראל עמהם ועשו ברית עם ישראל].

[— אעפ"י שדבר זה לא נאמר בשום מקום, בכל זאת יש להבין, כי בשנה זו הוחג חג החנוכה בכ"ה בכסלו בפעם הראשונה, לפי המסורת, כלומר: בשנה א' למלכות חשמונאים. אבל במדרש, מעשה חנוכה" נוסח ב, מובא ב, אוצר מדרשים" א עמ' 190, אמור כי נס חנוכה היה, "בשנת כ"ג שנים למלך אנטיוכס, היא שנת רי"ג לבנין בית שני", היינו ג'ס"כ; ואין זה מוסכם עם חשבון ספר, "המכבים" א, שלפיו הוחג חג החנוכה בפעם הראשונה בשנת קמ"ח לשטרות, שהיא לפי חשבוננו פה שנת ג'רצ"ה (ליצירה: ג'רצ"ו), קפ"ח לבנין בית שני; ושנות מלכותו של אנטיוכוס אפיפנס ידועות מן ההיסטוריה הכללית, והן 174—164 לפמה"נ. שהן ג'רפ"ה—ג'רצ"ה לפי חשבוננו פה (ג'רפ"ו—ג'רצ"ו ליצירה)].

[— מגלת תענית ט: בכ"ה בכסלו יום חנוכה, ח' ימים שאין להספיד בהם. בשנכנסו יונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל; וכשגברה יד בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פח אחד שהיה מונח בחותמו של כהן הגדול שלא נטמא, ולא היה בו להדליק אלא יום אחד, ונעשה בו נס והדליקו ח' ימים, לשנה אחרת קבעו ח' ימים טובים (ועין שבת כא). ומה ראו לעשות חנוכה ח' ימים, והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא ז' ימים וכו', וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה וכו'? אלא בימי מלכות יון נכנסו בית חשמונאי להיכל ובגו את המזבח ושדוהו בשיד

מן העיר אל אספסינוס ובקש ממנו: "תן לי יבנה וחכמיה ושושלת של רבן גמליאל". — בין השאר שם מסופר כי ר' יוחנן, אף אם היה יושב סגור בו' חדרים זה לפנים מזה באפלה גמורה, היה יודע לענות באיזו שעה משעות היום או הלילה הוא עומד, וזאת ידע "מפשוטיה" — לפי "מתנות כהונה" פרושו: או מחכמתו, או מחזרת תלמודו.

[ג'ק"ח. י"ז בתמוז. ס"ע ל: "בחדש הרביעי בתשעה לחדש הבקעה העיר" (ירמ' ל"ט ב) — בראשונה; ובשניה ב"ז בן. ועין ג' של"ח ט' בתמוז].

[— ט' באב. א' בשבת. חרבן הבית השני. ס"ע ל: רבי יוסי אומר: מגלגלין זכות ליום זכות וחובה ליום חובה, שנמצאת אומר: כשחרב הבית בראשונה אותו היום מוצאי שבת היה (כלומר: יום א' בשבת) ומוצאי שביעית היתה (שנה א' בשבוע השמיטה), ומשמרתו של יויריב היתה, ותשעה באב (ויש גירסה: ערב ט' באב; אבל אפשר שהכוונה היא לליל ט' באב, והינו הך) היה, וכן שניה. ובזה ובזה הלויים עומדים על דוכנן ואומרים שירה. ומה שירה אמרו? "וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם", תה' צ"ד כג, ובערכין יא הוספה: ולא הספיקו לומר (שם) "יצמיתם ה' אלהינו" עד שבאו אויבים וכבשום. והגמרא שם מסיקה, כי השירה נאמרה לא על עולת התמיד, שכן מ"ז בתמוז בטל התמיד (ועין ג'ק"ב וג'ק"ח י"ז בתמוז), אלא במקרה נזדמן להם בן בקר והקריבו עולת נדבה; וכן גם השיר היה לא שיר של יום על הקרבן שכן תה' צ"ד הוא שיר של יום ד', ושיר של יום א' בשבת הוא תה' כ"ד, אלא אזיליא (קינה) סתם נפלה להם בפייהם.

לפי ירמ' ברכ' ב' ד נולד משיח ביום שבו חרב בית המקדש, והראיה מן

[לחרבן ק' שנה].
[ג'ק"ח. ס"ע ל: מפולמוס של אסירוס עד פולמוס של אספסינוס מ' שנה].
[ג'ק"ח. ע"ז ח: פ' שנה עד לא חרב הבית גזרו טומאה על ארץ העמים ועל כלי זכוכית].

[ג'ק"ח. יומא לט: מ' שנה קודם חרבן הבית לא היה גורל עולה בימין ולא היה לשון זהורית מלבין (ר"ה לא: אלא מאדים), ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן ר' יוחנן בן זכאי וכו'. — ע"ז ח: מ' שנה עד לא חרב הבית גלתה סנהדרין וישבה לה בחנות; רש"י: מקום בהר הבית וחנות שמו. — ירמ' ס"א א: קודם למ' שנה עד שלא חרב הבית נטלו דיני נפשות; ובימי שמעון בן שטח נטלו דיני ממונות; ואותו מאמר ביר' ס"ד ב, ושם אמור: בימי ר"ש בן יוחי נטלו דיני ממונות מישראל: — גיטין נ"א: רבי צדוק ישב מ' שנה בתענית שלא תחרב ירושלים].

[ג'ק"ב. י"ז בתמוז. לפני חרבן ו' שנים הוסר התמיד והעמד עצם תחתיו, רש"י דב' י"ב יא: "ומעת הוסר התמיד ולתת שקץ שומם"].

[ג'ק"ח. ב"מ פח: מפני מה חרבו חנויות של בית הינו ג' שנים קודם ירושלים וכו'].
ג'ק"ב ו' — ג'ק"ח. ס"ע ל: לפי הגהת הגר"א: מפולמוס של אספסינוס עד פולמוס של טיטוס ב' שנים. אלו (כלומר: כל הרשימות עד כאן) בפני הבית. וב' רסנר מגיה "קיסוס" במקום "טיטוס" וג"ב שנה במקום ב', והכוונה לדעתו למרידה שהיתה בא"י בסוף ימי טרינוס ששלח את שר צבאו לוזיוס קוֹטְסוֹס להשקיט את מרידת היהודים. — לפי גיטין נ"א, צר אספסינוס על ירושלים ג' שנים; ולפי איכה רבתי א' לב: ג' שנים ומחצה. — ועין שם המעשה על ר' יוחנן בן זכאי שהוצא בימי המצור

הערה. הרשימות האחרונות המובאות בזה מס'ט, וכן גם כמה ממקורות אחרים, מרובות בהן הנירסות, וכנראה חלו בהן ידי כמה מניחים, איש איש לפי ידיעתו בהיסטוריה או שקול דעתו. במספר השנים שעשתה ביתר לאחר חרבן הבית אפשר היה לכאורה להניח סיב במקום ניב, כדי להתאימו עם העובדה ההיסטורית, כי מרד בר כוכבא פרץ סיב שנים לאחר חרבן, נ'פ"צ; אבל המספר ניב הולך וחוזר גם בכמה מקורות אחרים. ועין ס' צו: מלכות ראשון שבנים שנה, מלכות שניה חמשים ושתים ומלכות בן כוזיבא שתי שנים ומחצה – ופרושו המפירט של רש"י למאמר זה, המוכיח על הכלבול בחשבונות אלה, או, כפי שקורא לזה היר' תענית ד' ה', קלקול חשבונות מרוב הצרות.

עם רשימות אלה מסתיימת הכרונולוגיה המסרתית. לכל התקופה הארצה למימי נחמיה ועד לאחר חרבן הבית אין לנו בס"ע ובכל הספרות התלמודית אלא מספר תאריכים אלה שפורטו פה, ואף הם ברובם נשתבשו. שאר המאורעות מאותה תקופה המספרים פה ושם, ואף הם במדה ועומה מאד – זמנם לא רשום, ובמקרים רבים אין לברר, לפי מקורות המסרת. אפילו בקירוב. מצד שני יש לנו למשל ב"מגלת תענית" (עין בסמוך) רשימה של מועדים שנקבעו בימים ידועים בכל י"ב חדשי השנה לרגלי מאורעות ידועים בשעתם. שברובם אין כיום אפשרות לעמוד על טיבם, וגם שנות המאורעות האלה לא נרשמו. ורק בקשי אפשר לברר כמה מהם לפי מקורות אחרים; אבל ברור זה אין מקומו בחלק זה של ספרנו.

נמצא שהכרונולוגיה המסרתית היא בעצם הכרונולוגיה של תקופת המקרא

הכתובים, ישע"י לד (פסוק אחרון): "והלכנו באדיר יפול", ומיד אחריו, ישע"י א: "ויצא חטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה". ועין שם המעשה בילד שנולד ביום החרבן בבירת ערבא שבבית לחם יהודה.

יש איכה התקצצ: עתיד הקב"ה להפוך ט' באב לשמחה, שנאמר, זכר' ח' יט: "כה אמר ה' צבאות: צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיה לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים". ועין ג'ת"י.

מגלה ה: אמר ר' חנינא: רבי רחץ בקרונה של צפורי (רש"י: ביום השוק בפרהסיא בשעת הלך קרונות) בי"ז בתמוז ובקש לעקור ט' באב, ולא הודו לו חכמים (מט' באב). אמר לפניו ר' אבא בר זבדא: לא כך היה מעשה, אלא ט' באב שחל להיות בשבת הוה ודחנוהו לאחר השבת, ואמר רבי: הואיל וגדחה ידחה, ולא הודו חכמים].

הערה. לפי כללי ההשוואה בראש הספר ג'פ"ח לאדם – ג'פ"ל ליצירה. וזו היא שנה א' לאחר ושנה א' לשמיטה. ועין בגספח ו'.

[ג'פ"פ]. ירר תענית ד' ה: ג"ב שנה עשתה ביתר לאחר חרבן בית המקדש; ג'פ"פ – ג'פ"ג. ס"ע ל: ומלחמת בן כוזיבא ב' שנים ומחצה. ג"ב שנה אחר חרבן הבית; ולפי זה

[ג'פ"ג]. ט' באב. חרבן ביתר. משנה תענית ד' ו: בט' באב נלכדה ביתר ונחרשה העיר (ירושלים); כפי הנראה מרברי הגמרא שם כט: בימי טורנוסרופוס הרשע; ועין ג'ש"לח. ירו תענית ד' ה וכן איכה רבתי ב' ה: ג' שנים ומחצה עשה אדריינוס מקיף על ביתר].

[–. ט"ו באב. ב"ב קכא: יום שנתנו הרוגי ביתר לקבורה. אותו היום תקנו ביבנה (ברכת) הטוב והמיטיב; הטוב שלא הסריחו והמיטיב על שנתנו לקבורה].

לפי פרושו של התלמוד. שאר כל התאריכים בין מתקופת המקרא ובין לאחריה, הידועים ממקורות אחרים, חוץ מהספרות התלמודית, מקומם בחלק השני של ספר זה.

דסוף כדאי להעיר, כי מנין השנים דיצירה מבראשית ועד לאחר החרבן יוצא בהכרח מפרוט שנות המאורעות הבודדים של דברי ימי ישראל ומרציפות המאורעות האלה כפי שהם מנויים בס"ע. אמנם בס"ע שלפנינו לא ניתן הסיכום של כל השנים האלה, ולכאורה היה אפשר לחשוב, כי ס"ע לא נתכוון כלל למנות את שנות העולם אלא רק את שנות המאורעות המפורשות במקרא והידועות לו לפי המסורת. אבל אותו סיכום בקשר עם המנין „לבריאת עולם“ (לאדם) נתן בע"ז ט, והוא יוצא בעיקר מן המאמר הזה:

[אמר ר' חנינא: אחר ארבע מאות לחרבן הבית אם יאמר לך אדם: „קח שדה שוה אלף דינר בדינר אחד“, לא תקח (רש"י): שהוא קץ הגאולה ותקבץ להר הקדש לנחלת אבותיך, ולמה תפסיד ודינריו]. במתניתא תנא: אחר ארבעת

אלפים ומאתים ושלושים ואחת שנה לבריאת עולם, אם יאמר לך אדם: „קח לך שדה שוה אלף דינרים בדינר אחד“, אל תקח. (הגמרא שואלת:) מה הוא ההבדל ביניהם (בין שני מאמרים אלה)? ההבדל הוא שלש שנים שהמשנה מוסיפה ג' שנים – לפי רש"י: לפי חשבון הבריתא (מתניתא) ימשך זמן הגלות שלש שנים יותר מאשר לפי מאמר ר' חנינא. – נמצא שנת ד' אלפים רל"א לבריאת העולם היא שנת ת"ג לחרבן הבית, ואם כן שנה א' לחרבן היא ג'כ"ט לבריאת עולם (לאדם).

התוספות שם מקשרין מאמר זה עם המאמר בסג' צו: אמר לו אליהו לרב יהודה וכו': אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות (ד' אלפים ור"ג שנה), וביובל האחרון בן דוד בא. שאף אותו: בתחלתו או בסופו? אמר לו: איני יודע. כלה (יכלה אותו זמן קודם שיבא משיח) או אינו כלה? אמר לו: איני יודע. רב אשי אמר: כך אמר לו (אליהו לרב יהודה): עד אותו זמן לא תצפה לו, מאז והלאה תצפה לו. ועין עוד ב„מדרש זמנים“ תחלת הסמן „ימות המשיח“.